

Opbouw

Tot opbouw van het gereformeerde leven

J. van Atten, Dalfsen

Jakobs vrouwen en zonen

Genesis 29:31-30:24

Jakob was veilig in Haran gekomen en was verliefd geworden op Rachel, de dochter van zijn oom Laban. Maar omdat Laban eerst zijn oudste dochter Lea wilde uithuwelijken, had hij Jakob bedrogen. Toen het na de huwelijksnacht licht werd, zag hij dat het Lea was, en niet Rachel. Maar ook Rachel kon hij krijgen, voor nog eens zeven jaar werken. Zo werd Jakob, die eens zijn broer en vader had bedrogen, zelf het slachtoffer. Maar hij kreeg na veel gedoe dan toch de vrouw die hij liefhad. Rachel was de vrouw van Jakobs dromen.

En blijkbaar liet Jakob dat duidelijk merken. Lea was niet bemind, staat er. Lea is nog meer nog dan Jakob slachtoffer van de leugen geweest. Misschien had zij helemaal niet met Jakob willen trouwen, maar was ze daartoe door haar vader gedwongen. De meisjes hadden daar vaak weinig over te vertellen. Weglopen was onmogelijk. Dat stond gelijk met je doodvonnis. Lea had door het bedrog van haar vader een man moeten trouwen die haar niet wilde. Dat beloofde weinig goeds.

En zo was het ook. Lea was gehaat (Statenvertaling). Dat betekent: aan alles was te merken dat Lea niet de keuze van Jakob was. Bij het eten en bij het praten, bij het opstaan en naar bed gaan: Lea voelde altijd weer de achteruitzetting. Wat kunnen levens verminkt worden door bedrog en leugen. Wat is de satan toch een vijand van het leven. Hij is de vader van de leugen, en geniet van alles wat stuk gaat door bedrog. Dan heeft hij zijn zin. Het lijkt soms wel alsof hij het voor het zeggen heeft op aarde. Sommige families liggen constant overhoop door leugen en bedrog. Sommige huwelijken worden daardoor een hel. Lea was slachtoffer van leugen geworden. Jakob kon zich in zijn dagelijks leven aan de gevolgen van de leugen nog aardig ontworstelen, door alle aandacht te geven aan de vrouw van zijn dromen. Lea had die keuze niet. Zij was in de hoek geraakt waar de meeste klappen vielen.

Lea

Maar let dan op wat de HERE toen

gedaan heeft. God ziet het onrecht, Hij kent de nood van de slachtoffers van de leugen. Dan mag je je gelukkig prijzen om bij de HERE te horen. Het kan dan wel eens lijken alsof de leugen triomfeert, maar het evangelie van Jezus Christus laat pas de ECHTE werkelijkheid zien. Hij, Jezus Christus, de Zoon van de levende God, heeft de overwinning op de vader van de leugen behaald door zijn offer aan het kruis. De voorafschaduw van die overwinning zien we al onder het oude verbond. Lea heeft dat in haar leven heel direct gemerkt. Zij was de ver-smade, degene die tussen de wal en het schip geraakt was. Maar toen de HERE zag, dat Lea niet bemind was, opende Hij haar schoot, maar Rachel bleef onvruchtbaar. Ze werd zwanger en baarde een zoon. De HERE deed wat aan haar probleem. In die kleine kring van Jakobs familie, het verbondsvolk, zien we hoe de HERE daar een vrouw niet heeft laten omkomen door verachting. Er zijn ook vandaag veel mensen die tussen de wal en het schip geraakt zijn. Vrouwen die soms geen uitweg vinden in de ellende van hun huwelijk. De blijf van mijn lijf hui-zen zitten vol. Maar de beste asiel-plaats is onder de bescherming van de HERE te vluchten. Hij laat ons nu al, temidden van de gebrokenheid waarin we nog leven, toch al iets proeven van de vrede die straks op de nieuwe aarde is. Daar zal geen mens achter-gesteld zijn, niemand geplaagd, een vrouw niet meer slachtoffer zijn van bedrog en berekening. Ook in dat op-zicht maakt Jezus „alle dingen nieuw”. Voor vrouwen die nu slachtof-fer zijn, klinkt die vernieuwing vol vertroosting in de profetie van Jesaja 54: „Als een verlaten en diep be-droefde vrouw heeft u de HERE geroe-pen, als een vrouw uit de jeugdtijd, nadat zij versmaad werd – zegt uw God. Een kort ogenblik heb Ik u verla-ten, maar met groot erbarmen zal Ik u tot Mij nemen; in een uitstorting van toorn heb Ik mijn aangezicht een ogen-blik voor u verborgen, maar met eeu-wige goedertierenheid ontferm Ik Mij over u, zegt uw Losser, de HERE.... Want bergen mogen wijken en heuve-len wankelen, maar mijn goedertieren-heid zal van u niet wijken en mijn vre-desverbond zal niet wankelen, zegt uw

Ontfermer, de HERE”. Zie hoe de HERE naar Lea omzag. Zij werd zwan-ger en baarde een zoon. Ruben. Zij zei: voorwaar, de HERE heeft mijn ellende aangezien. Daarna was haar ellende niet over, zoals doorklinkt in de naamgeving van de tweede, Si-meon: Voorwaar, de HERE heeft ge-hoord dat ik niet bemind ben, en heeft mij ook deze geschonken. Het was dus niet zo, toen zij eenmaal een jongetje gebaard had, dat ze opeens de favo-riete vrouw van Jakob was geworden. De voorkeur van Jakob ging nog altijd naar Rachel. Lea was nog steeds: de niet beminde. Hoor maar: „Levi”: nu zal mijn man zich ditmaal aan mij hechten omdat ik hem drie zonen ge-baard heb. In haar moederschap streefde ze naar een gelijke plaats als

35e jaargang – nr. 20
27 september 1991

In dit nummer

- 343 H. Smit
Over genadeloosheid en
Gods genade
- 344 J. Brons
Reaktie op H. de Jong
- 456 J.J. Oostenbrink
Kerk en recht (1)
- 346 A. Bergsma
Afwachtende houding
tegenover vrijgemaakten
- 348 D.W.L.Milo
De orde der Tempeliers
- 350 H. den Harder
Diaconaat en
bejaardenzorg
- 352 P.J. van Kampen
Roemenië
- 354 J.W. Verheij
Veertig eeuwen tevoren

Opbouw

Veertiendaagse uitgave van de gereformeerde persvereniging opbouw

Redactie

Drs. H. Algra
Ds. J. Bouma
T. Hoekstra
Drs. H. de Jong
Drs. P.J. van Kampen
Mr.dr. J. Meulink
D.W.L. Milo
Ds. K. Muller
M.J.F. van der Wal

Adres van de redactie

Ds. K. Muller,
Oude Veenscheiding 15,
8446 LC Heerenveen.
Tel. 05130-20476
Alle kopij dient uiterlijk dinsdags, in de week voorafgaande aan de week waarin Opbouw zal verschijnen, bij de redactie binnen te zijn.

Kerknieuws/Onder andere(n)

M.J.F. van der Wal,
Brugakker 60-17,
3704 RA Zeist.
Tel. 03404-61525.

Abonnementen en ledenadministratie

Administratie Opbouw
Marjoke van Veelen-Vreugdenhil
Postbus 84183, 3009 CD Rotterdam.
Tel. 010-4550802.
Gironummer 404945 t.n.v.
Geref. Persvereniging Opbouw.

Lidmaatschap Persvereniging

Aanmelding door overschrijving van min. f 25,- contributie op bovenstaand gironummer.

Abonnementen

Het aanvragen of opzeggen van abonnementen uitsluitend bij de administratie. Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 november.

Abonnementsprijs

Bij vooruitbetaling te voldoen.
f 60,- per jaar of f 33,- per half jaar.
Voor studenten f 48,- per jaar.
Buitenland f 84,- per jaar of
f 104,- per luchtpost. Chequekosten buitenland: f 10,-.

Advertenties

Tarief: 55 ct. per mm. bij 45 mm. breed (excl. 6% BTW). Advertenties inzenden tot woensdag 8.30 uur, anderhalve week vóór verschijningsdatum. Familieberichten uiterlijk vrijdagmorgen, in de week voor verschijning. Advertenties en familieberichten rechtstreeks naar Nedag, t.a.v. het bedrijfsbureau.

Technische realisatie

Nedag Grafisch bedrijf b.v.,
postbus 208, 3770 AE Barneveld,
tel. 03420-10760, fax 03420-92542.

Druk

'Steenbergen', Zeist.

Rachel. Of wellicht heeft ze daarin geprobeerd het helemaal van Rachel te winnen, en Rachel van beminde tot niet beminde vrouw willen maken. We hoeven ook Lea niet te idealiseren. Zij baarde nog een jongen: Juda: Nu zal ik de HERE loven. Toen hield ze op met baren.

Rachel

Rachel vond het ook meer dan genoeg. Haar zus wel en zij niet. Zij was nog wel de echte vrouw van Jakob. Ze was jaloers op haar zuster. De tenten van Abraham, Isaak en Jakob zijn vaak broeinesten geweest van ruzie en jaloezie. Mannen willen nog wel eens stoer doen, en die tijd van toen terughalen. Had ik maar meer vrouwen. Echter, de praktijk was vaak veel ellende.

Rachel schoof de schuld op Jakob. Geef mij kinderen, zo niet, dan sterf ik. Haar woorden konden zo uit onze leefwereld komen. Men zegt: we nemen een kind, we maken een kind. Zulke uitdrukkingen zijn voor een kind van God ongepast. Jakob werd boos op Rachels vraag: Neem ik de plaats van God in die u de vrucht van de schoot ontzegd heeft? In die boosheid hoor je Jakob zeggen: Rachel, je gaat te ver. Wij maken geen kinderen. Ook in dit opzicht zijn we afhankelijk van de HERE, of Hij zich ontfemt.

Rachel deed toen wat ook Sara met Abram gedaan had. Ze gaf aan Jakob haar slavin. Kreeg de vrouw uit haar eigen lichaam geen nageslacht, dan kon dat door haar slavin. Dan en Naf-tali werden geboren. „Naftali”. „Op bovenmenselijke wijze heb ik met mijn zuster geworsteld, ook heb ik overwonnen.”

Duidelijk hoor je de rivaliteit tussen de zusters in de naam van deze zoon. Lea deed weer hetzelfde als Rachel. Ze gaf ook haar slavin. Zo won ze weer van Rachel. (Gad en Aser). Bovendien „huurde” Lea Jakob voor een nacht voor liefdesappelen. De tent van Jakob was vol gebroei en gekonkel. Lea baarde een vijfde zoon: Issaschar, en nog een: Zebulon. „Ditmaal zal mijn man bij mij wonen omdat ik hem zes zonen gebaard heb.” Vervolgens baarde zij een dochter: Dina. Met elk nieuw kind van Lea nam het gevoel van mislukt zijn bij Rachel toe. Toen gedacht God Rachel en God verhoorde haar. Hij opende haar schoot.

Hier wordt duidelijk gezegd: niet Jakob kon haar een zoon geven, niet de mens met al zijn techniek, met al zijn kennis en hulpmiddelen heeft het laatste woord over nieuw leven, dat heeft God alleen. Weer was het geslacht van Abraham getroffen door onvruchtbaarheid, en WEER zie je: de HERE is daar niet aan onderworpen.

Jozef heette de elfde zoon van Jakob: moge de HERE er mij nog een andere zoon bijvoegen. Later kreeg ze nog Benjamin. Door welke zoon van Jakob zal de Verlosser nu komen? Wat is de meest voor de hand liggende naam. Zou dat niet Jozef zijn? De eerstgeborene van de beminde vrouw? Of Benjamin? Toch zeker wel via één van de zonen van Rachel. Als het aan Jakob had gelegen was hij alleen met haar getrouwd.

Juda!

Het antwoord vanuit het vervolg in de Schrift is verrassend. Niet door een zoon van Rachel, maar door één van Lea. De Here Jezus zou komen uit het nageslacht van Juda, de zoon bij wiens geboorte Lea gezegd had: „nu zal ik de HERE loven. Om de komst van Jezus zullen de volken zich eens aaneensluiten, om met Lea de HERE te loven. Nu klinkt die lof in de hemel, zie Opb 5: „de leeuw uit de stam van Juda heeft overwonnen”.

Jakob leefde in een tijd toen dat allemaal nog komen moest. Een tijd waarin hij meermalen gedacht zal hebben: hoe moet het allemaal met die vrouwen goedkomen. Nu wij ver NA de geboorte van Christus mogen terugkijken op die oude geschiedenis, zien we Gods grootheid schitteren. Langs onberekenbare wegen heeft Hij de belofte vervuld. Juda (van Lea) mocht de stamvader worden van de Christus. Wat heeft Lea het moeilijk gehad, als slachtoffer van bedrog van haar vader, versmaad in haar huwelijk. Maar wat heeft de HERE haar een hoge plaats gegeven in het voorgeslacht van de Messias. De belofte die de HERE in Betel aan Jakob gaf, is via Lea, Juda, en vooral door de grote zoon van Juda naar ons toegekomen. Door Jezus, die het Ja en Amen is van al Gods beloften. Om HEM was het de HERE te doen. Om HEM dacht de HERE aan Lea, en het is ook om HEM dat de HERE vandaag aan u en mij denkt.

Te huur

zolderverdieping + kamer
m. gebr. van keuken, douche
en toilet, omg. Alkmaar
(vlakbij station H.H.waard),
bij voork. meisje. Tel. 02260-
18733 na 18.00 uur.

H. Smit, Barendrecht

Onze genadeloosheid en Gods genade

Blijven liggen...

Van de evangelische kant vooral komt steeds weer de boodschap, dat het heil van de Here zijn uitwerking en vervulling moet vinden in de heiliging van ons leven, in de wijding van ons volle mensenbestaan aan God. Dat eist onze gedachten, onze woorden en onze handelingen op. Christus moet leesbaar zijn in ons levensboek, hoorbaar in ons spreken. Zo moet het geloof werkzaam zijn in de liefde. In de liefde die uitgaat tot God en tot onze naaste in de wereld. Voor deze boodschap mogen we niet ongevoelig zijn. Het is goed en mooi, dat we bij ouderen en jongeren vaak een daadwerkelijke inzet en ijver waarnemen. Daadwerkelijk dus en niet alleen maar theoretisch. Daarbij zal de grote vijand ons niet ongemoeid laten. Hij wacht op een moment van falen. En hij werkt er ook aan. Op dat moment waarop hij vragen kan: „Waar was nu je geloof? Waar was je hoop? Waar was je liefde?” Om dan tevreden te constateren, dat er van ons geen antwoord komen kan! Naarmate de ijver groter was wordt dan het requisitoir over het eigen leven negatiever en bitterder. Een falende werker – juist hij – oordeelt genadeloos over zichzelf! „Door de mand gevallen! Alles is schijn en schim gebleken! Mijn leven, mijn zogenaamde christelijke leven waardeloos!”. Dat poogt de grote vijand te bereiken! In de teleurstelling over je falen blijven steken! Er niet overheen komen! Blijven liggen! Vol haat en vol cynisme en vol bitterheid jezelf veroordelen. Dat vindt de boze vijand fijn. Dat juist de werkers blijven liggen. Dat juist de moedigen ontmoedigd worden. Dat de hoopvollen de hoop verliezen. Falen. En in dat falen blijven liggen. Niet meer opstaan. Genadeloos jezelf afmaken!

Door de mand gevallen (1)

In Lukas 1 worden ons de priester Zacharias en zijn vrouw Elisabet voorgesteld. En hoe! „Zij waren beiden rechtvaardig voor God en leefden naar alle geboden en eisen des Heren onberispelijk”. Positiever kan het eigenlijk niet! Maar in het vervolg wordt dat positieve toch naar ons gevoel helemaal onderuitgehaald! Althans voorzover het Zacharias betreft. De grote boodschap in zijn leven de geboorte van een zoon, die zal uitgaan voor het aangezicht des Heren in de Geest en de kracht van Elia.... hij kan die niet aanvaarden, niet geloven. En dat laat hij ook aan de engel Gabriël bemerken. De straf is niet gering. Nu hij zo gesproken, tegengesproken, heeft zal hij zijn stem voorlopig moeten missen! Een priester die niet spreken en niet

zegenen kan! Hoe is ons oordeel over de priester Zacharias? Laten we daar eerlijk in zijn. Zijn falen heft toch zeker die goede en positieve recensie van vers 6 helemaal op? Door de mand gevallen! Wat was het allemaal waard! De „resultante” van dat priesterleven is negatief uitgevallen op het grote moment van de grote boodschap van Gods doorbrekende heil in Christus! Wáárdeloos! Laat Zacharias niet voor een tijd maar voor altijd zwijgen, nu hij zo verkeerd en zo ongelovig gesproken heeft! Onze genadeloosheid!

Door de mand gevallen (2)

Van dezelfde schrijver Lukas hebben we nog een tweede boek: De Handelingen der apostelen. In hoofdstuk 12 worden ons schokkende en heerlijke dingen gemeld. Jakobus door Herodes Agrippa gedood! Petrus gevangengezet en zo streng bewaakt, dat alle hoop uitgebannen is! Alle hoop? In vers 5 lezen we van een wonderlijke tegenkracht tegen al het woeden van de vijand: „.... maar door de gemeente werd voortdurend tot God voor hem gebeden”. In vers 12 wordt dat nog eens bevestigd. En dat gebed, hoe klein en onbetekend het ook schijnt in de ogen van de mensen, mag toch wonderlijke krachten losmaken! Goddelijke krachten! Petrus wordt bevrijd. Zo wonderlijk, dat Petrus meent te dromen en „tot zichzelf komen” moet (11). Wat is dat gebed heerlijk verhoord! Wat laat de Here ons hier ook de grote betekenis zien, die Hij aan ons gebed geven wil! Gelukkig maar dat de gemeente die weg van het gebed heeft gezien en gelovig is opgegaan! Ja, dat is heel positief! Net zo positief als het was bij.... Zacharias.

Maar als Petrus aan de deur klopt en als Rodé binnen gaat vertellen, dat Petrus voor de deur staat, wat gebeurt er dan? Zeggen ze: „Geloofd zij God, die onze bede heeft verhoord”? Helemaal niet! Ze kunnen de verhoring van hun eigen gebed niet geloven en gaan liever de weg van het bijgeloof op dan die van het geloof - „Het is zijn engel”! Hoe oordelen wij daarover? Het is toch zeker wáárdeloos! Bidden en de verhoring niet geloven! Door de mand gevallen! Wat is het allemaal waardeloos! Streep dat gebed maar door! Je ziet wat het waard is! De „resultante” van het leven en geloven van deze gemeente is alleen maar negatief! Ja, onze genadeloosheid!

Lukas niet gecorrigeerd!

We geloven, dat de Bijbel Gods Woord is. We geloven dus, dat de Heilige Geest in al die woorden van Mozes, Jesaja, Mattheus, Paulus en Lukas tot

ons spreekt. Hij! Dat brengt ons nu toch wel in de moeite! Och, als we alleen maar met Lukas te doen hadden, die met grote ijver alle mogelijke informatie heeft ingewonnen (Lukas 1:3), dan konden we nog best begrijpen dat hij geschreven heeft zoals hij geschreven heeft. De reputatie van Zacharias en zijn vrouw, het gebed van de gemeente van Hand.12.... Gegevens die hij bij zijn onderzoek is tegengekomen! Maar nu we geloven, dat de Heilige Geest daarin tot ons spreekt, nu dringt en klemmt toch de vraag, waarom de Geest Lukas niet op zijn vingers heeft getikt. Waarom heeft de Geest er niet voor gezorgd, dat dat positieve getuigenis over Zacharias achterwege gebleven is, nu Zacharias immers zo droevig door de mand gevallen is? Waarom is dat wéér zo positieve bericht over de biddende gemeente niet weggewerkt, nu die gemeente de verhoring van haar eigen gebed niet kon geloven? Als wij al zo negatief oordelen over het één en ander, hoe moet dan het oordeel van de hoge en heilige God zijn! Toch wel negatief in de absolute zin van het woord! En toch zijn de positieve recensies niet vervallen! Oordeelt de Here dan minder zwaar over zonde en falen dan wij? Natuurlijk niet! Toch mag Zacharias straks zijn mond weer openen en de heerlijke Lofzang van Zacharias uitspreken. Toch mag de gemeente van Hand.12 Petrus (tenslotte) ontmoeten om door hem verblijd en versterkt te worden en voort te gaan met vreugde op de weg van het geloof. God zegt niet: „De „resultante” is negatief - Weg met Zacharias' vroomheid en met dat gebed van de gemeente!” Zijn oordeel is wonderlijk. Zijn heiligheid is genadige heiligheid en heilige genade! Daarom neemt het falen het positieve in het verleden niet weg en sluit het het positieve vervolg niet uit!

Nu gaan we niet plat zeggen, dat we blijkbaar toch nogal meevallen en dat het met ons nog niet zo slecht gesteld is! In dat oordeel van God over ons zit een groot geheimenis! Waarom rekent Hij zo? Triomf der genade!

Denk maar aan Openbaring 8:3-4. Het reukwerk stijgt op met de gebeden van de heiligen tot God. Hoe kan dat gebed van Hand.12, dat zomaar door bijgeloof wordt afgewisseld, de Here aangenaam zijn? Het welriekende van het reukwerk, het reine van de Christus zelf, wordt aan het gebed toegekend!

Tweeërlei droefheid

Droefheid over de zonde. Droefheid over het falen. Petrus heeft die droefheid gekend. Zacharias heeft zijn kwaad ongetwijfeld beleden. Maar

droefheid en droefheid is twee! Droefheid naar God. En een droefheid, die niet verder komt dan bitterheid over de grote teleurstelling in jezelf. Van Petrus lezen we, dat hij na zijn verloochening „bitter” weende – Luk. 22:62. Vaak spreekt men dan al van Petrus' bekering. Maar ik geloof, dat het woord „bitter” daarvoor te bitter is! Het heeft altijd een verschrikkelijke negatieve betekenis. Zie bijvoorbeeld Hebr. 12:15; Hand. 8:23.

Petrus had een diepe walging van zichzelf. Een vreselijke teleurstelling over het eigen falen. Een droefheid hier nog ten dode! Het is een wonder dat hij de Paasdag heeft gehaald. Een wonder afgebeden door de Christus zelf – Luk. 22:32.

De Here Jezus had Petrus gerekend onder de „vrienden” en onder de „reinen” – Joh. 13:10; Joh. 15:15. En na Petrus' verloochening heeft Hij dat niet geannuleerd! In die genade ligt de weg naar een droefheid die naar God is. Weg naar een positief vervolg! Petrus, die frontstrijder, die spreker, die man-vooraan! Wat was hij bitter! Alles verloren! Alles weg! Door de mand gevallen! Het goede verleden weg! Geen goed vervolg meer! Maar de Here zei het – genadig – anders!

Er is een bekend gedicht van J.H. Leopold. Dat gedicht kun je op duizend manieren uitleggen en toepassen. Je kunt er vele ketterijen inleggen en uithalen. Maar er is ook een smalle weg van uitleg en van vertroosting mogelijk. Voor de gelovige kinderen van God. Voor de werkers, die in bitterheid dreigen te blijven liggen.

Er lag een dode hond aan de kant van de weg. De mensen passeerden. Een ieder had zijn commentaar: „Waardeloos kreng! Vuil stuk hond!” Eén genadeloze afmakerij. Toen kwam Jezus langs. En Hij zei: „De tanden zijn als paar'len wit!” Hoe kon Hij, de Heilige, de Reine, dat zó zien? Hoe kon Hij dat eruithalen? Triomf der genade!

Eigenlijk niets anders dan wat het Doopformulier zo diep zegt: „En als wij uit zwakheid in zonden vallen, moeten wij aan Gods genade niet wanhopen en niet in de zonde blijven liggen....”

J. Brons, Urk

De mogelijke overgang van ds. den Boer in een kwaad licht gesteld

Het artikel van drs. H. de Jong, in uw blad dd. 13 sept. 1991, naar aanleiding van de mogelijke overgang van ds. den Boer naar de Christelijke Gereformeerde Kerken, dringt ons, behorend tot een van de beide Chr. Geref. Kerken op Urk, die ds. den Boer als zodanig in principe aanvaard hebben, tot reactie.

Wanneer dr. de Jong blijkens dit artikel van mening is, dat de eenheid van de Ned. Geref. en Chr. Geref. Kerken daarmee onder een zodanige min of meer beslissende spanning komt te staan, dat het voorlopig uit moet zijn met het 'eenheidsgeschetter', omdat dit „om zijn leugenachtigheid een gruwel voor God geworden is”, willen wij dit onzerzijds ten stelligste bestrijden.

We zouden kunnen wijzen op de manier waarop ds. den Boer zijn beslissing met de kerkeraad van de Ned. Geref. Kerk hier ter plaatse doorgesproken heeft, alsook op de goede kontakten die er van onze kant niet alleen met ds. den Boer, maar ook met de zoëven genoemde kerkeraad zijn geweest.

We denken echter meer aan de verhouding die er op landelijk nivo tussen beide kerken bestaat. Het moeizame in deze verhouding en de zorgen die men wederzijds in beide kerken daarover heeft, zijn niet gering en genoegzaam bekend.

Toch hebben we daarin naar Bijbelse normen elkaar serieus te nemen. Wanneer ik de samenwerking in bepaalde gemeenten serieus neem, heb ik ook de moeite die men in andere gemeenten daarmee heeft serieus te nemen. Het is te begrijpen dat wanneer een predikant – van wie men dit blijkbaar overigens reeds lang verwachtte – (voortijdig) het kerkverband verlaat, dit een pijnlijke zaak is. Wanneer, zoals in dit geval, ds. den Boer meent op het standpunt van de bezwaarde Chr. Gereformeerden zich te moeten stellen, waarom kan dit dan toch niet, zij het met enige moeite, spontaan aanvaard worden? Waarom zou dit dan als een breekpunt beschouwd moeten worden?

Is dit niet veeleer een bewijs dat men op deze manier van Ned. Geref. zijde het geheel van de Chr. Geref. Kerken niet accepteert? Wanneer daarbij van de Chr. Geref. prediking en van de opleiding daartoe in Apeldoorn een typering wordt gegeven die notabene als een 'uithalen naar' wordt aangeduid – roept dit ernstige bedenkingen op.

Zowel van de prediking in de Chr.

Geref. Kerken, als van de orde des heils – en dat is nog veel ingrijpend – wordt een karikatuur gemaakt, die de indruk wekt van een wrang en bitter, en zo op een kwalijke en ongepaste wijze afreageren.

Het artikel van ds. de Jong, is dan ook onthullend en ontdekkend, waardoor hij, door dit te stellen, voorafgaande aan de verdere behandeling op de meerdere vergadering van onze kerken, aan de zaak geen goed gedaan heeft.

Dat zou wel duidelijkheid kunnen scheppen, maar dan een duidelijkheid die konsekventies heeft. Voor een dergelijke benadering mogen wij bewaard blijven. Met de eenheid der kerken is de eer van Gods Naam gemoeid.

Deze maand in Magazine Kerk

- De twee miljoen van 'Enschede-Noord': vrijgemaakte zending op Irian Jaya in de problemen
- 'Leken theologie' in opmars: kerken lopen leeg, theologische cursussen stromen vol
- De Hongarije-connectie: een verdeelde 'gereformeerde gezindte' blijft helpen in Oost-Europa
- In gesprek met prof. mr. W.F. de Gaay Fortman: portret van een 'dolgelukkig' lid van de Gereformeerde Kerken
- Kerkverlating bij de Geref. Gemeenten
- Continu bidden voor 'de oogst': verslag van een gebeds estafette.

Bel voor een
proefabonnement:
03420-10790

J.J. Oostenbrink, Utrecht

Kerk en recht (1)

Beperkte opzet en betekenis

Het is vermoedelijk niet te sterk uitgedrukt, indien men stelt, dat aan het kerkrecht in het verleden in het geheel van de theologische opleiding veelal een zeer bescheiden rol was toebedeeld. Men zou haast zeggen de rol van 'stiefkind'. A.s. predikanten moesten er wel wat van af weten – hoe zit het ook weer met de bevoegdheid van een classis, een synode etc. – maar hun primaire taak en interesse lag uiteraard toch wel op een ander gebied. Trouwens, wie zou dat laatste willen ontkennen? Het zou toch ook niet goed zijn als het anders was? Kerkrecht was dan misschien wel geen 'noodzakelijk kwaad' maar het was in het geheel van de opleiding toch (slechts) een soort 'bijwagen'. Dat kan wellicht ook worden afgeleid uit het benoemingenbeleid aan theologische hogescholen en faculteiten.

Veelal was het onderwijs in het kerkrecht een soort 'nevenfunctie', vaak van de hoogleraar kerkgeschiedenis. Gewoonlijk ook gegeven door theologen. Zeker niet door juristen al kwam het een enkele maal voor, dat de betrokkene ook jurist was. De vroegere hoogleraar kerkrecht en kerkgeschiedenis uit Kampen G.M. den Hartogh, voordien predikant van de Gereformeerde Kerk van Hazerswoude, was in 1933 gepromoveerd tot doctor in de rechtsgeleerdheid, zij het op een primair historische dissertatie over „Groen van Prinsterer en de Verkiezingen van 1871”.

Dat kerkrecht kwam veelal ook pas echt in de belangstelling te staan, indien er wat 'aan de knikker' was. In tijden van ingrijpende kerkelijke tegenstellingen of van kerkscheuringen. Dan kon zelfs de burgerlijke rechter er mee te maken krijgen, al had het kerkrecht van de desbetreffende kerk gewoonlijk ook niet zijn directe belangstelling. Maar hij moest zich er wel in verdiepen. Hij was degene, van wie een beslissing werd gevraagd en een uitspraak moest doen.

Het onderwijs in het kerkrecht kende gewoonlijk nog een andere beperking. Het was immers veelal in sterke mate toch gericht op het kerkrecht van bepaalde kerken of van een bepaald kerkgenootschap. Want daar hadden de op te leiden predikanten immers het meest direct mee te maken? Daar had het toch zijn dienende functie? Natuurlijk zal ook wel gekeken zijn naar het kerkrecht van andere kerken, maar dat zal toch vaak niet direct voorop hebben gestaan.

De kerken en het recht van de wetgever

Uiteraard waren er naast regels van dat (interne) kerkrecht ook wel andere rechtsregels, waar die kerken reke-

ning mee dienden te houden. Een kerk is, zoals dat heet, ook 'rechtspersoon'. Het begrip kerk wordt dan niet gebruikt in de zin van gemeenschap van gelovigen maar als drager van rechten en plichten in de maatschappij. Een kerk kan – als rechtspersoon – dan eigendommen hebben, mensen in dienst hebben (kosters, organisten, predikanten), leningen afsluiten en, zoals reeds werd gememoreerd, procedures voeren. De juridische aspecten die daarbij om de hoek komen kijken worden slechts gedeeltelijk bepaald door het (interne) kerkrecht. Voor een belangrijk deel echter door de door de wetgever uitgevaardigde rechtsregels. Zo kan het bij voorbeeld voorkomen, dat een kerk, die een rekening wil openen bij een bank geconfronteerd wordt met een vraag naar de 'statuten' van die kerk. 'Statuten', waaruit dan moet blijken, dat de desbetreffende kerk rechtspersoon is. Een verzameling regels, waaruit ook valt af te lezen, wie ter zake rechtsgeldige besluiten mag nemen, wie bevoegd is cheques te tekenen etc.. Het gaat dan om aspecten, die niet alleen aan de orde kunnen komen m.b.t. een kerkgenootschap of een plaatselijke kerk maar ook t.a.v. bepaalde onderdelen daarvan als de diakonie etc.. Soms heeft een bepaalde kerk of kerkgenootschap – vooral de grotere – ter zake metterdaad ook regels vastgesteld. In andere gevallen kan de vraag van de bank (bediende) alleen beantwoord worden met te zeggen, dat men een bepaalde kerkorde heeft (die dan kan worden overgelegd maar over die aspecten dan weer niet al te veel bepaalt) en dat de kerk deel uitmaakt van een bepaald kerkverband.

Dergelijke aspecten kunnen ook een rol spelen in geval van kerkscheuring en bij procedures over eigendommen, waarbij de burgerlijke rechter dan soms de beslissing moet geven. De

woorden uit 1 Kor. 6:6 e.v. (Zoekt nu de ene broeder recht tegen den anderen, en dat bij de ongelovigen? Maar dan is de zaak voor u reeds geheel verloren, dat gij tegen elkander rechtszaken hebt. Waarom lijdt gij niet liever onrecht?) waren in ieder geval in een aantal gevallen voor bepaalde kerken (uiteindelijk) geen belemmering om naar de burgerlijke rechter te stappen. Vandaar dat er zelfs hele verhandelingen geschreven konden worden over bij voorbeeld „De gereformeerde kerken in het privaatrecht”. Juridisch soms heel boeiende uiteenzettingen, maar toch geen lectuur om in een evangelisatiecampagne te gebruiken. Weliswaar wordt aan aspecten als hier bedoeld soms ook bij het onderricht in het kerkrecht enige aandacht besteed – zo bevat het boek „Inleiding tot het kerkrecht” onder redactie van prof. Van 't Spijker en drs. Van Drimmelen ook een hoofdstuk over 'Kerk en staat', waarin een aantal notities over deze materie aan de orde komen – maar veel meer dan een oppervlakkige kennisgeving zal dat gewoonlijk wel niet opleveren. En nogmaals: predikanten leidt u voor andere dingen op.

Nieuwe facetten

Toch is er enige reden om ook aan dergelijke facetten meer aandacht te besteden, dan wellicht in het verleden het geval was. Om de eenvoudige reden dat ook predikanten (en kerkeraden) er goed aan doen rekening te houden met het feit, dat ze in de toekomst vaker met dergelijke aspecten geconfronteerd zullen gaan worden. Want geleidelijk aan voltrekken zich een aantal veranderingen die heel directe consequenties kunnen hebben. Veranderingen, die soms ook te maken hebben met wijzigingen in opvattingen van kerkleden of, ruimer genomen, burgers en overheid. Maar daarover een volgende keer.

ngj

STICHTING
NEDERLANDS
GEREFORMEERD
JEUGDWERK

Schetsenbundel

Onder de titel **ZEKER WETEN** is onze september-bundel verschenen. De titel zegt het al, het gaat over de zekerheid van ons geloof. Eigenlijk nog meer over de onzekerheid en de twijfel. Hoe gaan we die te lijf, welke hulp mogen we daarbij van de bijbel verwachten, en van elkaar, van de vereniging?

Want jij bent toch niet de enige die weleens ergens mee zit? Hoe zit dat bijvoorbeeld met de uitverkiezing: hoor ik er wel of niet bij? Wat kun je vandaag nog van God merken? En heeft iederéén niet gelijk? Deze en andere onzekerheden worden in zes schetsen (van zes auteurs) behandeld.

Wellicht is het verstandig om met elkaar na te denken over de zekerheid waar de bijbel over spreekt.

Je kunt de bundel à f 5,90 bestellen bij Joke Vos-Niewold, Wittgensteinlaan 347, 1062 KJ A'dam, tel. 020-6153770.

A. Bergsma, Groningen

Afwachtende houding tegenover vrijgemaakte kerk

Vijfde zitting van de Landelijke Vergadering

Op de vijfde en laatste zitting van de Landelijke Vergadering werd duidelijk dat de Nederlands Gereformeerde kerken geen initiatieven zullen nemen om tot samensprekingen met de vrijgemaakte Gereformeerden te komen. Wel werd een signaal afgegeven: zodra de vrijgemaakte kerk te kennen geeft te willen praten, moet die mogelijkheid aangegrepen worden. Ook sprak de LV zich uit tegen de eenzijdige acties van de kerk van Enschede-Noord, waar men vergaande samensprekingen met de plaatselijke vrijgemaakte kerk achter de rug heeft. De Raad van Toezicht op de Theologische Studie Begeleiding (TSB) kreeg de opdracht te onderzoeken hoe de TSB dieper in de kerken kan worden verankerd (geinstitutionaliseerd) en opgefrist met nieuw en jong talent uit onze kerken.

Samensprekingen

Op zaterdag 14 september jl. werd door br. Wassenaar uit Rotterdam, de voorzitter van de LV, de vergadering geopend, en na het zingen van psalm 84:2 gaf hij een korte samenvatting van wat er tussen de vorige zitting, in juni, en de huidige op kerkelijk en mondiaal gebied gebeurd was. Het overlijden van de vrouw van ds. De Jong is in onze kerken als een schok ervaren. Ook de gebeurtenissen in de Sovjet Unie doen ons onze nietigheid en onze afhankelijkheid van God beseffen, aldus br. Wassenaar. Hij sprak verder de hoop uit dat de afgevaardigden gedurende een verkwikkende vakantie genoeg uitgerust waren om de agenda voortvarend door te werken. Deze wens was niet ongemotiveerd, want de vergadering zou uitlopen op een marathonzitting die, in plaats van tot half vijf tot zes uur zou duren. Daardoor was het echter wel mogelijk de reserve datum voor een eventuele volgende zitting, 26 oktober, onbenut te laten.

Het grootste deel van de vergadertijd ging heen met de behandeling van agendapunten die te maken hadden met de houding van onze kerken ten opzichte van de Gereformeerde vrijgemaakte kerken. Het eerste agendapunt waarbij deze verhouding ter sprake kwam, was de opdracht aan de Commissie Kontakt en Samenspreking met andere kerken – sekte binnenland. De commissie krijgt onder meer de opdracht plaatselijke kerken te helpen bij het opzetten en uitbouwen van contacten met de Christelijke Gereformeerde kerken. Bovendien moet de commissie met de Christelijke Gereformeerde zuster-commissie spreken over de toeëigening des heils in de Neder-

lands Gereformeerde prediking en over het Akkoord van Kerkelijk Samenleven, dat in onze kerken de Dordtse kerkordening heeft vervangen. De opdracht gaat zelfs nog verder: de commissie, onder leiding van ds. Schaeffer uit Apeldoorn, moet „de mogelijkheid onderzoeken voor een federatief verband met de Christelijk Gereformeerde kerken”. Deze opdrachten werden zonder veel discussie door de vergadering verstrekt aan de commissie.

Meer tijd had men nodig om te formuleren wat de houding en handelwijze van de commissie moet zijn ten opzichte van de Vrijgemaakte kerken. In de conceptopdracht stond aanvankelijk dat de Landelijke Vergadering de commissie verzoekt „attent te blijven op mogelijkheden voor een gesprek met deze kerken resp. om ontwikkelingen ten aanzien van plaatselijke samenwerking nauwgezet te volgen”.

Ds. Schaeffer lichtte deze formulering toe met de woorden: „Het landelijk klimaat is nog niet geschikt voor samensprekingen, maar plaatselijk moeten initiatieven toegejuicht worden”. Ds. Mudde uit Breukelen vond een 'gesprek' met de vrijgemaakte kerken niet opportuun en hij stelde voor om „attent” te blijven op de ontwikkelingen in de vrijgemaakte kerken”, waarmee hij een afwachtende en niet een initierende houding bepleitte. Er waren meer afgevaardigden die bezwaar maakten tegen een 'gesprek', gezien het huidige klimaat; zo stelde ds. Biewenga uit Emmeloord voor het konkrete 'gesprek' te vervangen door het algemener en vager 'kontakt'.

De regio Enschede-Zwolle die te kampen heeft met kerken die individueel samensprekingen aangaan met de vrijgemaakte kerken, vroeg de Landelijke Vergadering dringend de samensprekingen uit te breiden tot de Vrijgemaakte kerken. Volgens ds. Bakker uit Enschede-Zuid om te voorkomen dat allerlei kerken, die daartoe door de vrijgemaakte kerk worden uitverkoren, uit het verband der Nederlands Gereformeerde kerken worden losgeweekt. De meeste afgevaardigden waren niet gelukkig met de brief. Ds. Biewenga zei dat uit de brief angst spreekt voor uiteenvallen van de Nederlands Gereformeerde kerken. Dat mag echter nooit uitgangspunt zijn voor samensprekingen. Hij deed een beroep op de trots en identiteit van de Nederlands Gereformeerden. Volgens br. Kadijk moet de basis, de Bijbel en de drie formulieren van Eenigheid, het uitgangspunt vormen. Ds. Zwarteveen uit

Kampen konstateerde dat de Vrijgemaakte kerken nog niet rijp zijn voor samensprekingen. „We moeten eerst maar afwachten”, aldus ds. Zwarteveen.

De Landelijke Vergadering wees het verzoek van de regio Enschede-Zwolle af en gaf de commissie voor kontakt en samensprekingen de opdracht zich landelijk passief op te stellen ten opzichte van de Vrijgemaakte Kerken en op plaatselijk niveau attent te blijven op ontwikkelingen van samenwerking en desgevraagd hulp en advies te geven.

Enschede-Noord

Een tweede agenda-punt waarbij de verhouding van de Nederlands en Vrijgemaakte Gereformeerde kerken ter sprake kwam was de brief van de kerk van Enschede-Noord met het verzoek aan de Landelijke Vergadering om op landelijk niveau naar mogelijkheden te zoeken om samensprekingen met de Gereformeerde kerken Vrijgemaakt te openen op de basis van Gods Woord en de Drie Formulieren van Eenheid. Enschede-Noord vroeg tevens om een advies, uitgaande van de Landelijke Vergadering, zich te onthouden van het publiekelijk relativeren van de Formulieren van Eenheid. Dit advies was met name bedoeld voor predikanten die in de media soms kritische kanttekeningen plaatsen bij een aantal passages uit de belijdenisgeschriften. Ds. Vrooland van Enschede-Noord, mede-ondertekenaar van de brief, kreeg van voorzitter Wassenaar de gelegenheid het verzoek en het advies toe te lichten. Hij deed dat met een betoog dat volgens een aantal afgevaardigden weinig verduidelijking bood. Ds. Vrooland was teleurgesteld over wat de Landelijke Vergadering tot dan toe over samenspreking met de Vrijgemaakte kerken had gezegd. Hij betreurde het gebrek aan leiding door de L.V. Kortom: Enschede-Noord voelde zich eenzaam in haar streven naar eenheid met de Vrijgemaakten en gaf daarvan de Landelijke Vergadering de schuld.

Vervolgens wijdde ds. Vrooland uit over zaken die naar het oordeel van de vergadering met de te bespreken kwestie weinig te maken hadden. „Waar gaat dit eigenlijk over”, vroeg ds. Zwarteveen uit Kampen, die duidelijk geïrriteerd was over het optreden van Enschede-Noord. Hij vroeg Enschede-Noord waarom men zich tegenover de Vrijgemaakte kerk negatief had uitgelaten over wat zich in ons landelijk verband had voorgedaan.

Bovendien: „Enschede-Noord heeft zich al een oordeel gevormd en vraagt daarna om een uitspraak van de Landelijke Vergadering, dat komt veel te laat. Deze manier van optreden deugt niet”, aldus ds. Zwarteveen.

Br. Van Helden uit Apeldoorn vond dat de brief van Enschede-Noord deed denken aan de beruchte verdachtmakingen uit de jaren dertig, die leidden tot de scheuring in 1944. Er waait een geest van wantrouwen vanuit Enschede. „In welk geestelijk klimaat zijn deze dingen toch neergeschreven”, vroeg hij zich af. Br. Van Helden doelde hier op het, zonder namen te noemen, beschuldigen door Enschede-Noord van predikanten die de belijdenis relativeren en daarmee de kerk zouden schaden. „Zolang kritiek op de belijdenis met een bijbelse fundering geschiedt, is dat goed”, zei br. Van Helden.

Er was in de vergadering geen enkele steun voor de brief van Enschede-Noord, noch voor het verzoek tot samspreking met de Vrijgemaakte kerk, noch voor het te geven advies aan predikanten zich te onthouden van relativerende publikaties over de belijdenis. Wat dat laatste betreft stelde de Vergadering nog eens vast dat de binding aan Schrift en belijdenis reeds lang ligt vastgelegd in het Akkoord van kerkelijk Samenleven.

Concept-brief

De Landelijke Vergadering boog zich verder nog over een concept-brief aan de Gereformeerde kerken Synodaal. Deze kerken hebben aan de Nederlands Gereformeerde kerken een brief geschreven waarin zij hun droefheid uitspreken over hun aandeel in het tot stand komen van de breuk in 1944. In het antwoord aan de Synodaal Gereformeerden spreken de Nederlands Gereformeerde kerken hun blijdschap uit over deze spijtbetuiging.

Na wat discussie ging de vergadering akkoord met de concept-brief. Onder druk van een aantal afgevaardigden werd echter wel een passage geschrapt waarin wordt gezinspeeld op een gesprek met de Synodaal Gereformeerde kerken. Ook vond een aantal deelnemers dat de brief te ver doorslaat naar de dankbaarheid over de spijtbetuiging, onder anderen br. Kadijk uit Dronten. Ds. Mudde vond dat de Nederlands Gereformeerde kerken het aanbieden van een gesprek niet kunnen waarmaken: „De tijd is nog niet rijp”. Ook ds. Muller uit Heerenveen vroeg zich af hoe de Nederlands Gereformeerde kerken zich zo'n gesprek voorstellen.

Ds. De Jong uit Zeist vond dat niet te veel over de brief gepraat moest worden. „Het is geen onchristelijke brief, laten we een beetje lakoniek zijn, anders blijft er niets van de brief over.” Nadat een aantal wijzigingen was aangebracht, werd de brief ten slotte aanvaard, onder druk van het moderamen, dat dreigde anders een commissie aan het schrijven van een nieuwe brief te zullen zetten.

Theologische Studiebegeleiding

De Theologische Studiebegeleiding (TSB) moet anders georganiseerd worden. Dat was de mening van ds. Rietkerk. Hoewel de TSB alle waardering en steun van de Landelijke Vergadering verdient, zijn er toch veranderingen nodig. Volgens ds. Rietkerk is de TSB nog te veel een charismatisch projekt, sterk verbonden aan de persoon van ds. De Jong. Er moet nu iets anders gebeuren. Na het charismatische begin is het nu tijd voor institutionalisering. Dit is vooral nodig omdat aan de ene kant de pioniers wegvallen en aan de andere kant de middelen groeien. Ds. Rietkerk had vier punten van kritiek op het functioneren van de TSB: De begeleiding heeft te weinig persoonlijk contact met de studenten; de TSB heeft te weinig body; er is te weinig oog voor de ontwikkeling van nieuw en jong talent dat in de Nederlands Gereformeerde Kerken toch volop aanwezig is en bovendien is de TSB, zeker gezien de voorgaande drie punten, te duur voor wat zij biedt. Ds. Rietkerk stelde daarom voor een commissie te benoemen die een plan moet maken voor verdere institutionalisering van de TSB. Hij wilde tevens de mogelijkheid onderzocht zien naar een door de TSB op te zetten postdoctorale predikantenopleiding. Jonge predikanten zouden alvast benoemd kunnen worden tot begeleiders; dat zou kunnen gebeuren door ds. Mooiweer als begeleider nu reeds te vervangen in plaats van in 1993.

Ds. De Jong, één van de begeleiders van het eerste uur, sprak van een „gloedvol betoog van ds. Rietkerk. Het is alleen jammer dat iets wat gloeit vaak weinig licht verspreidt”. Ook ds. Houtman, lid van de raad van toezicht van de TSB, was niet onder de indruk van de woorden van ds. Rietkerk. Volgens hem werden de studenten inmiddels al meer bezocht en ook de vervanging van oudere begeleiders ging hem te ver: „ouderen hebben toch ook vaak frisse ideeën, daarvoor hoeft je toch geen mensen te gaan vervangen?”

Uiteindelijk besloot de vergadering niet een aparte commissie te benoemen, maar de raad van toezicht te belasten met een onderzoek naar de haalbaarheid van de ideeën van ds. Rietkerk.

De laatste zitting van de Landelijke Vergadering duurde langer dan de vorige: het moderamen wilde, met instemming van de vergadering, voorkomen dat nog een keer vergaderd moest worden. Br. Wassenaar dankte de kerk van Ede voor de voortreffelijke organisatie en verzorging. „Deze Landelijke Vergadering heeft weliswaar geen kerkgeschiedenis geschreven, maar de zittingen zijn toch zeer vruchtbaar geweest voor het kerkelijk leven.

De volgende Landelijke Vergadering zal beginnen in maart 1994. De kerk van Apeldoorn werd aangewezen als roepende kerk.

H. Algra, Den Helder

Oom Jaap

Opeens stond Oom Jaap voor de deur. Dat gebeurde niet zo vaak, want hij had het altijd erg druk. Zijn neven en nichtjes waren dolenthousiast. Want met Oom Jaap kon je lachen! En ja hoor, binnen de kortste keren was het een stoeipartij van jewelste. Oom Jaap kroop op handen en voeten door de kamer, twee kinderen op zijn rug. Hij maakte een koprol tussen de stoelen door. Even later reed hij op een klein kinderfietsje voor het huis, met een malle pet op zijn hoofd. Kortom: Oom Jaap was een grapjas.

Moeder probeerde orde in de chaos te scheppen. Het lukte ook nog. Koffie voor de grote mensen, limonade voor de kinderen. Matthijs ging naast zijn oom zitten. Hij wilde later natuurlijk net zo groot en zo sterk worden als Oom Jaap. Opeens vroeg Oom Jaap iets aan hem waar hij niet op had gerekend. „En Matthijs, zit jij al op catechisatie?” Ja, Matthijs was in de zomer 10 geworden en hij zat nu op catechisatie. Het was daar best leuk. Samen met de dominee maakten ze een schrift. Daar stond nu al heel veel in over de Bijbel. En ze mochten ook zelf vragen bedenken. En soms vroegen ze

iets aan de dominee en dan wist hij het antwoord ook niet. Dat was helemaal leuk.

„Nou”, zei Oom Jaap tegen Matthijs, „ik wil dat schrift van jou wel eens bekijken”. Matthijs haalde zijn schrift en samen bekeken ze wat er in stond. Oom Jaap wist ook best veel over de bijbel te vertellen. Matthijs vroeg hem of hij alle bijbelboeken op kon zeggen. Dat lukte. Matthijs moest het nog leren. Voor de volgende keer moest hij de boeken uit het Oude Testament tot het Hooglied op kunnen zeggen. Ze zaten samen wel een kwartier met elkaar te praten over de catechisatie.

Kijk, dat was nou zo leuk van Oom Jaap. We vragen wel vaak naar rapporten van de kinderen. Of over hoe het op school gaat. Maar hoe vaak worden er vragen gesteld aan kinderen over de catechisatie? Is dat onderwijns minder belangrijk? Vraag maar eens wat de kinderen op catechisatie doen. Je krijgt soms verrassende en stimulerende antwoorden. En je laat als gemeentelid zien dat dat stukje bijbels onderricht jou ter harte gaat.

D.W.L. Milo, Nunspeet

De orde der Tempeliers

(Arme Ridders van Salomo)

U weet natuurlijk, dat de oudste orden van ridders ontstonden tijdens de kruistochten. Tal van adellijke personen, die om welke reden ook aan de kruistochten deelnamen, verenigden zich in ridder-orden. De oudste orde, gesticht te Jerusalem in 1119, was die van de Tempelridders, ook wel de Arme Ridders van Salomo genoemd.

Acht ridders verenigden zich in een geestelijke orde, met als doel: de pelgrims in het Heilige Land te beschermen tegen Turkse en Saraceense aanvallen. Een geestelijke orde van adellijke personen: vrijwillig verbonden ze zich bij toetreden tot levenslange kuisheid, soberheid en gehoorzaamheid. De orde groeide snel in aanzien en grootte; tal van Europese adellijke personen rekenden het zich een eer tot die orde te worden toegelaten. Zaten strijd en toernooien de mensen niet in het bloed? Werd vroomheid niet synoniem met dapperheid?

De nieuwe leden brachten geld en eigendomspapieren in, en de arme ridders waren al spoedig niet arm meer; integendeel, werden rijk en in staat tot koophandel, beleggingen en grondbeheer. Ze stonden onder meesters en een grootmeester¹⁾ en de paus zelf nam de orde onder zijn beleid, waardoor de tempelridders aan geen enkele wereldse of kerkelijke vorst gehoorzaamheid verschuldigd waren. Ze hielden de wegen en toegangswegen van het Heilige Land schoon, zodat pelgrims zich veilig wisten. Dat nam niet weg, dat de tempelridders (templars, tempeliers) een enorme krijgskunst ontwikkelden en toepasten! En wat hun bedrevenheid met aardse goederen betreft: ze hadden hun eigen bank te Jerusalem, waar ze ingebrachte gelden stortten en hadden hun eigen bank in London, waar ze (tegen vertoon van hun persoonsbewijs en enkele geheime tekens) weer gelden konden opnemen. De bankwereld ziet hier het ontstaan van het chequeverkeer.

Kruistochten

Wat waren die kruistochten eigenlijk ook weer? Ze werden gehouden in de 11e tot 13e eeuw en golden aanvankelijk als afweer van de Islam, die al van de 9e tot 11e eeuw Europa bedreigde. In 1050 bezetten de Turken Jerusalem, het Heilige Land en Klein-Azië en dat deed de maat overlopen. Het Heilige Land in handen van goddelozen? Men dacht aan Psalm 79, aan de verwoeste tempel, aan de heilige plaatsen, door Constantijn 'herontdekt'. Men nam het Heilige Land in bescherming tegen de 'geweldenaren'. Wie niet vechten kon, ondernam een bedevaart. Intussen waren de doeleinden niet zuiver religieus, al moedigde de kerk de kruistochten zeer aan, door aflaat van zonden te beloven, vrijstelling van belas-

tingen, opschorting van schulden, en aan horigen vrijheid van lijfeigenschap! Zo werden de kruistochten een mengsel van religieuze, maar ook van politieke en economisch-sociale motieven, terwijl het avontuur lokte, de bevolking van Europa aanwies en veel mensen gebrek aan grond of vrijheid hadden. Alle vrije kruisridders droegen een rood kruis op de rechter-schouder. Ze lieten hun gezinnen in de steek, voorzagen hun vrouwen van een kuisheidsgordel, en bleven vaak jaren weg, waarbij we van hun buitenslands gedrag alleen het beste mogen hopen.

Ja eenmaal is er een kinderkrustocht georganiseerd. Klaas Heeroma heeft er een schoon gedicht aan gewijd – de kinderen zijn natuurlijk nooit teruggekomen. Sancta simplicitas.

Arme ridders?

De eerste van alle orden – zowel geestelijk als ridderlijk van opzet – beviel Bauduin I, koning van Jerusalem, zo goed, dat hij een vleugel van zijn paleis afstond als loge¹⁾ – zeg maar hoofdkwartier – van de orde. Deze vleugel stond op het tempelplein, en wel op de fundamenten van Salomo's Galerij – zie hier de naam verantwoord: tempelridders of arme ridders van Salomo.

De Tempelridders droegen over hun harnas een witte pij met een speciaal tempelierskruis, een variant op het Maltezer Kruis. Ze knipten en schoren zich niet en hadden de opdracht zich dood te vechten tegen de heidenen – maar voordien wisten ze de vijand vrees in te boezemen door hun woeste uiterlijk, harde krijgstechniek, en meedogenloze zwaarden. Die zwaarden waren de Damascener klingen: van Damascus afkomstige zwaarden, waarbij de kern omwikkeld was door een stalen lint, in het vuur gehard; bij oude vuurwapens kunt u die 'damastlopen' nog duidelijk herkennen, al zijn ze uit de handel.

Zo combineerden deze vechtmonniken een westerse christendom met de reputatie van oosterse vechtjassen. Ze combineerden meer: op de lange duur kweekten ze een filosofie van westers christendom, oosterse mystiek en Joodse geheimleer, kabbala. Ook daarvan schijnt bij de Vrijmetselarij iets terug te vinden te zijn.

Toen de adel veel gronden, gelden en rijkdommen inbracht, bouwde de orde een eigen vloot, die eerst pelgrims vervoerde maar later het handelsverkeer diende. Hierdoor werd zij rijker en rijker en bezat talloze gronden. De orde had haar eigen wapensmeden,

architecten, bouwkundigen, opzichters, steenhouwers, zelfs ziekenhuizen. Koning David I had een aantal tempelridders naar Schotland genodigd, waar hij ze als zijn lijfwacht aanstelde: getrainde onervaren vechters en goed in de slappe was. Alleen al in Schotland verwierven de tempelridders meer dan 500 stukken land, zowel in stad als land – uitgezonderd in de westelijke Hooglanden. „Ze bewaakten dag en nacht het moreel”, zegt een schrijver in 1128. Toen nog wel.

Ziehier de eerste band tussen de tempelridders en Schotland. De Schotse adel was arm, het was niet moeilijk grote eigendommen te kopen of te verwerven. Tot in latere eeuwen betaalden bijna alle Schotten (met uitzondering van de westelijke Hooglanden) feodale pacht aan de Tempeliers. Het Schotse hoofdkwartier was in Balantródach, nu Temple genaamd, in Midlothian; andere plaatsen houden hun naam staande: Temple Liston (nu Liston), Temple ten NW van Glasgow, Temple Denny bij Falkirk, Maryculter (komt van Kapel van Maria) in Aberdeenshire en tenslotte Templars Park.

Maar ook in Engeland waren de Tempeliers goed thuis. Hun bank in London is al genoemd. In London vindt men ook nog hun oude ronde tempel (w.s. aan het Temple Square, dacht u niet?) en in deze tempel werden in 1260 de Britse kroonjuwelen bewaard, die Henry III had beleend om zijn oorlogen te financieren. Betere bankiers kon de koning zich niet wensen.

Verval en vervolging

De tegenstand in het Heilige Land werd echter steeds sterker. Mogelijk ook raakte het enthousiasme van de kruisvaarders op. Maar toen in 1291 de Saracenen het laatste fort, Akko, in handen kregen, trokken de Tempeliers zich terug op Cyprus, in Frankrijk en Groot-Brittannië²⁾. Daar zochten ze naar nieuwe bestaansredenen, die minder religieus, meer werelds en vooral stoffelijk van aard waren. In Akko kunt u nog enkele crypten van het fort van kruisridders bezien, waarschijnlijk van de Johanniter en Maltezer ridders, die zich terugtrokken naar Malta.

De nu rijke Ridders van Salomo maakten jacht op meer bezit, waarbij ze hun vechtkracht behielden. Van de kloosterbeloften, laat staan van het christendom, bleef niet erg veel over. De geschiedenis spreekt van brasserijen en dronkenschap, zodat we nog spreken van 'drinken als tempeliers'. Of de tempeliers zich inderdaad zo misdroegen blijft natuurlijk een vraag.

Ook Paulus sprak van brasserijen en dronkenschap, maar nu onder christenen. Er is weinig reden om te geloven, dat de tempeliers veel slechter waren dan de doorsnee burger van die tijd. En laten we denken aan de eeuwen van heksenjachten, waarin talloze onschuldigen ter dood gefolterd werden. En dan nog even denken aan de geruchten, dat de eerste christengemeenten kinderen offerden; waar-schijnlijk had men wel eens kindergeschrei gehoord in de catacomben, van jonge dopelingen.

Hoe dan ook, de Franse en Engelse vorsten zagen redenen om zich van hun gasten te ontdoen, waarbij zij de zeggenschap van de paus doorkruisten. Philips IV van Frankrijk, zelf geen brave jongen, vluchtte in 1306 te Parijs om uit handen van het gepeupel te blijven de Tempel binnen: hij was stomverbaasd over de rijkdommen en schatten die hij hier aantrof. Meteen verzocht hij als lid te mogen toetreden. Dat werd hem niet vergund! Woedend over deze belediging beval hij in 1307 alle tempelridders in Frankrijk te arresteren. Hun grootmeester en diverse aanzienlijke ridders werden te Parijs op een zacht vuurtje geroosterd; wellicht komt hier de naam van het zachtgeroosterde nagerecht 'arme ridder-tjes' vandaan. Maar verreweg de meeste tempeliers, met hun rijkdommen, verdwenen op eigen schepen naar Engeland.

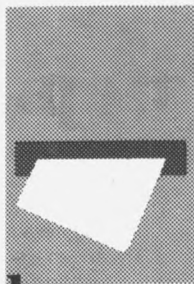
Op dit spoor ging koning Edward II van Engeland verder. In 1308 waren al enkele Ierse tempeliers ingerekend, maar die hielden daar vaste voet in eigen steden en loges, elf kastelen, eigen vloot en havens. In 1309 begonnen zijn vervolgingen ook in Engeland. En de paus, die de enige soeverein over de tempeliers was, volgde pas in 1312, toen hij de orde verbood, de tempeliers verbande, en opdracht gaf ze in alle christelijke landen te arresteren.

Er bleef weinig grond over, die de tempeliers niet onder de voeten brandde. Maar ziedaar: Schotland, dat zich nimmer onder het bewind van de paus had gesteld en alle pauselijke decreten onder tafel had gedeponneerd, wenkte naar de Engelse en Ierse tempeliers: kom bij ons en *je bent in een vrij land!*

(wordt vervolgd)

¹⁾ Bij grootmeesters en loge denkt u aan de Vrijmetselaars? Dat komt later.

²⁾ Wie van onze historici of Haarlemmers kan mij inlichten, waaraan de Haarlemse Tempeliersstraat haar naam te danken heeft? Waren er tempeliers in Holland?

Ingezonden

Deo Volente

Het is met grote belangstelling en met niet minder instemming dat ik kennis heb genomen van het artikel van wijlen dr. S. Gerssen, waaraan ds. Mooiweer in Persschouw (Opbouw, 35e jaargang, nr. 18, 30 augustus 1991) aandacht schonk.

Het aantal mensen dat nog weet heeft van de betekenis van de letters D.V. is klein geworden.

Toch is dat verschijnsel niet alleen van deze tijd.

Niemand zegge: de oude tijden waren in dit opzicht beter, immers ook Jacobus liep er in zijn tijd al tegen aan.

Toch is het gebruik van de woorden Deo Volente en de letters D.V. ook onder ons nog niet geheel verdwenen.

Maar het valt op, dat Jacobus het in andere situaties gebruikt dan wij.

Jacobus heeft het over op reis gaan, zaken doen, winst maken. Alledaagse zaken. Even later zegt hij: dit of dat.

Wat het ook zij. Wij daarentegen reserveren het veeleer voor 'sacrale' zaken. Als een gekozen ouderling moet worden bevestigd, luidt de afkondiging: Zo de Heere wil, zal de bevestiging plaats vinden.. Ook op huwelijksaankondigingen komen we het tegen: het huwelijk zal D.V. worden voltrokken op..

Er is nog een ander verschil op te merken, dat wellicht het eerste verschil kan verklaren.

Het spraakgebruik van Jacobus is anders dan het onze.

Jacobus zegt: zo de Heere wil, zullen wij leven.

Bij onbevange lezen van Jacobus 4 : 13-15 krijg je de indruk, dat hij er niet mee zit, dat men plannen maakt om op reis te gaan en zaken gaat doen. Hij tornt er tegen op, dat men maar doet alsof men zelf over het leven kan beschikken. Hij noemt dat grootspraak, want wat is de mens helemaal, een damp die voor een korte tijd verschijnt en daarna verdwijnt. Hij hekelt het dat men niet tot erkenning komt, dat de Heere de bron van het leven is. „Het voorbehoud van Jacobus” staat boven deze pericoop. Wij zeggen het iets anders: zo de Heere wil en wij leven. Wij hebben de woorden van Jacobus ontkoppeld en het ene voorbehoud van Jacobus zijn er twee geworden. De Heere moet het willen en we moeten het leven hebben.

We bedoelen ongetwijfeld hetzelfde als Jacobus, maar onbewust hebben we de woorden „zo de Heere wil” kort gesloten op wat we gaan doen. Zo de Heere wil, zal de bevestiging plaats vinden, zal het huwelijk worden voltrokken...

Maar letterlijk genomen is dat een vreemd spreken. Want waarom zou de Heere de bevestiging niet willen van de ouderling, die Hij Zelf geroepen heeft, waarom zou Hij niet de bevestiging willen van het huwelijk van de man en vrouw, die Hij zelf bij elkaar heeft gebracht?

Wij reserveren de woorden „zo de Heere wil” voor situaties, waarin vaststaat, dat Hij het wil.

En daarmee wordt, naar ik vrees, het Deo Volente uit het alledaagse leven weggehaald, terwijl Jacobus het juist daar gebruikt. Het is uiteraard buiten kijf, dat de wil van de Heere alles te maken heeft met ons doen en laten, maar daarvoor zijn dunkt mij in de Schrift betere vindplaatsen aan te wijzen dan Jacobus 4. Blijft onverlet, dat we toch iets met de opwekking van Jacobus moeten doen. Hoe leren wij „gans anders” over onze plannen spreken, zonder dat het ridicul wordt en zonder dat we in aanvaring komen met het derde gebod?

G.J. Buikema,
Zuilichem

Somber zijn – denken uw geloofsvrijheid kwijt te raken
– het gevoel hebben er niet meer tegen te kunnen
– het idee hebben uw leven geen vorm te kunnen geven...

Loop niet door...

Praat eens met een deskundige hulp...

Psychologische advisering op basis van Filip. 2 : 12 en 13.
Telefonische begeleiding eveneens mogelijk.

Adviesbureau drs. F.P. Vink

telef. 08385-50708

lid Ned. Instituut voor Psychologen.

H. den Harder

Diaconaat en bejaardenzorg

Referaat Centrale Diakonale Conferentie Apeldoorn, 10 november 1990

Deze titel was door de organisatoren van de diakenen-conferentie aan de voordrachten meegegeven, met het verzoek om een onder-titel voor de afzonderlijke bijdragen.

Nu had ik even een poosje moeten nadenken over de volgende zin: „Definiëren wij het diaconaat als bediening van de barmhartigheid van Christus aan de gemeente, dan gaat het om de hulpbehoefte die voor velen in het oud-worden meekomt en wat diakenen praktisch zouden kunnen doen.” Met het woord Barmhartigheid had ik een beetje moeite; dat moet in dit verband namelijk wel goed begrepen worden.

Indianen spreken over de ouden van dagen als over hen die de 'sneeuw van de bergen op het hoofd dragen'. Daar klinkt respect uit, ontzag, eerbied, maar...

„Hoe waar is een indianenverhaal”

Laten we eens kijken naar de volgende aspecten:

- De kwaliteit van ouderdom in bijbels perspectief of (hoe) verhoudt men zich tot de oudere)
- De noden van de ouderdom
- De zorgverlening
 - a. De rol van de overheid (voorwaarden scheppend)
 - b. De rol van de instituten (organiserend)
 - c. De rol van de familie (begeleidend)
- De specifieke plaats van de diaken

De bijbelse gegevens over de kwaliteit van de ouderdom

Er wordt in de bijbel op veel plaatsen gesproken over ouderdom, in verhalende trant; bijvoorbeeld m.b.t. Abraham, Jacob etc. Of ook in de zin van belofte 'Gij zult uw kindskinderen zien' etc. Als we echter over de kwaliteit spreken, moeten we het hebben over de vraag hoe de verhoudingen liggen, van God tot de oudere, van andere mensen tot de ouderen, van de maatschappij tot de ouderen enz. Mij viel op dat er in ieder geval 4 typen teksten zijn die iets over die verhouding zeggen:

- 1 *Het gebod.* Eert uw vader en uw moeder. (Laatst hoorde ik een dominee tijdens het lezen van de wet bij dit gebod zeggen dat de kinderen extra moesten opletten, maar dat staat er in mijn bijbel niet bij.) Ook op andere plaatsen wordt dat gebod herhaald „Veracht uw moeder niet als zij oud geworden is” Spr. 23:22 en in 1 Tim. 5:2 „wordt niet heftig tegen een oude man”.
- 2 *De generatiekloof.* In Ezra 3 lezen we over de nieuwe tempel, het hele volk is enthousiast, maar de ouden zeggen zoiets als: „in de goeie oude tijd was het beter”.
- 3 *De reactie op de ouderen.* In het verhaal van de tempelbouw bleef het volk in feeststemming en het

geween maakte kennelijk niet zoveel indruk. Titus moet de gemeente vermanen: „oude mannen moeten nuchter zijn” (alcoholisme?).

- 4 *De heilsbeloften.* In Zach. 8 worden 10 heilsbeloften gedaan aan Israël, de derde luidt:

„Er zullen weer oude mannen en vrouwen op de pleinen van Jeruzalem zitten, ieder met een stok in de hand vanwege zijn hoge leeftijd. Ook zullen de pleinen der stad vol zijn van jongens en meisjes die daar spelen.”

Het is wel zeer opvallend dat juist de ouden, met de kinderen overigens, zo'n concrete plaats innemen bij deze geweldige heilsbeloften.

Samenvattend zien we dus dat de kwaliteit van de ouderdom in de bijbel wordt bepaald door het gebod, de harde feiten en tenslotte de droom van God, een tafereel zo vredig, zo goed, dat het werkelijk een heilsbelofte is.

De noden van de ouderdom

Ik denk dat ik nu heel concreet kan worden. De noden van de ouden zijn vele. Ik wil er een aantal opsommen in de veronderstelling dat uitbreiding van de rij merendeels precisering zou zijn:

1. *Miskening*, niet serieus genomen worden, ondanks een rijke levenservaring.
2. *Eenzaamheid*, doordat vele vrienden, familie en kennissen weggefallen zijn.
3. *Gebreken aan zingeving*, men is gepensioneerd en heeft geen taak waar iemand op zit te wachten.
4. *Afhankelijkheid*, ten gevolge van ouderdomsgebreken, en slechte of te weinig hulpmiddelen.
5. *Angst*, o.a. voor dementie, maar ook voor het verkeer, voor schrikfeiten etc.
6. *Rouw*, om een overleden echtgenote bijvoorbeeld, maar ook omdat iemand door dementie is weggenomen.
7. *Depressie*. Uit onderzoek blijkt dat bij het klimmen der jaren zelfmoordgevallen gestaag toenemen, maar bij 65+ mannen neemt dit getal nog meer toe.

Doofheid wordt niet genoemd, niet meer kunnen lopen ook niet, meestal ligt niet daar het probleem, maar bij het feit dat men daardoor eenzaam is geworden of afhankelijk. Ga uzelf maar na, vroeger dook u nog van de hoge duikplank, dat doet u nu ook niet meer, maar daardoor bent u nog niet afhankelijk geworden of zo.

Miskening. Ouderen kunnen soms lang van stof zijn, jongeren ervaren dat als prekerigheid en als ze even kans zien stappen ze op of over op een ander onderwerp, het weer bijvoorbeeld, daar hoeft je tenminste niet over van mening te verschillen.

Eenzaamheid. Veel bekenden uit de jeugd zijn weggefallen, de kinderen hebben het zo goed met je voor, ze hebben je opgeborgen in huize 'Avondrust', fijn in de bossen, rustig en stil, ze zouden daar zelf wel willen wonen, zo mooi als het er is. Maar moeder komt nooit meer in het winkelcentrum, opa zit nooit meer bij de kapper op z'n beurt te wachten, ze zien alleen maar groen en hooguit een nest jonge kraaien.

Zingeving. In het bejaardenoord is een bewonerscommissie, maar de directeur bepaalt toch wat er gegeten wordt, welke kleur de vloerbedekking in de recreatiezaal krijgt, enz.

Afhankelijkheid. En kon je nou zelf nog maar eens naar de kerk, maar je moet altijd opbellen of ze je komen halen, iedereen drinkt koffie in de zaal, maar die vriendelijke broeder die jou weer naar het bejaardenoord moet brengen, heeft haast, want hij wil graag thuis koffiedrinken.

Angst. Als je je dan eens goed voelt, en je wilt even met je looprekje naar buiten, dan lopen daar van die grote honden, zoals je ze zelf vroeger ook hebt gehad, je durft niet meer. Je wordt trouwens ook wat vergeetachtig, „ik zal toch niet dement worden hoop ik. Net als mijn vrouw, ze is nu in een verpleeghuis...”

Rouw. „... het is mijn vrouw eigenlijk helemaal niet meer, ze kent me niet en ik haar eigenlijk ook niet, ik ben alleen, en we hadden het zo fijn samen toen ze nog goed was. Het zou beter zijn als ze dood was, voor allebei... Hoe kan ik dat nu denken.”

Depressie. „Was ik zelf maar dood...”

Zorgverlening

Ik denk niet dat het een vraag voor u is wat ik primair onder zorg versta. Aan de ouden zult gij eer bewijzen. Gij zult hen respecteren. Gij zult hen eerbiedwaardig achten. Gij zult hen gevoel van eigenwaarde geven, nee, ik zeg het verkeerd, u zult hen het gevoel van eigenwaarde niet ontnemen!

Daartoe dienen wij maatregelen te nemen, we dienen te zorgen dat de oudere zich niet afhankelijk voelt, maar zelf – zo mogelijk blijvend – het hoofd kan bieden aan de eerder genoemde noden.

Het konvooi

Ieder mens leeft in een konvooi van relaties die zich als concentrische cirkels om het individu bevinden, en die ieder een eigen rol vervullen. In de eerste ring zien we de familie, in de tweede de instituties en in de derde de overheid. We willen de verschillende relatie- of konvoeringen van buiten naar binnen bekijken.

De rol van de overheid

De overheid voert in ons land een beleid waar we naar mijn gevoel best blij mee mogen zijn.

Zij stelt de financiële middelen beschikbaar, zij creëert een wettelijk kader voor voorzieningen, ook organiseert zij met gebruikmaking van het particulier initiatief opleidingen. Maar daar moet het naar mijn gevoel echter ook wel bij blijven. (Soms wil de overheid nog iets verder gaan zoals in Z-Holland, waar men het aantal levensbeschouwelijke bejaardenhuizen wilde inkrimpen om ruimte te maken voor algemene bejaardenoorden. De provincie werd door de rechter teruggefloten, nadat de prot. en de kath. verenigingen voor instellingen in de bejaardenzorg de zaak aanhangig hadden gemaakt.) Het bezwaar van de opstelling van de overheid is echter wel eens dat de bejaarde als een probleem van de huidige samenleving wordt gezien. Vanuit het standpunt van de overheid wel begrijpelijk, omdat het aantal bejaarden enorm toeneemt zoals uit onderstaande tabel van het CBS blijkt.

jaar	bevolking totaal	leeftijdsgroepen in procenten	0-19	20-64	65+
1900	5179000	44,3	49,7	6,0	
1920	6865000	42,2	51,7	5,9	
1940	8923000	47,3	55,7	7,0	
1960	11556000	37,9	53,1	9,0	
1980	13899000	31,4	57,2	11,4	
1990	14648000	27,2	60,5	12,3	
2000	15201000	26,9	60,3	12,8	
2010	15359000	24,9	61,2	13,9	

Leeftijdsciscriminatie is een woord dat u waarschijnlijk in de nabije toekomst nog wel eens zult tegenkomen.

De rol van de instituten

Het door de overheid mogelijk gemaakte beleid wordt in het hele land gestalte gegeven in de vorm van allerlei instituten. Uiteraard zijn er in ons land Algemene, Rooms Katholieke en Prot.Chr. instituten, en op veel plaatsen ook nog Joodse, Antroposofische en Gemeentelijke, die laatste zijn uiteraard ook algemeen, maar niet ontstaan vanuit het particulier initiatief. Al deze instituten worden voor zover ik weet op gelijkwaardige wijze gefinancierd door de overheid.

Behalve m.b.t. de identiteit is er ook een onderscheid in de aard en de wijze van de zorg die wordt verleend. Voor de thuiswonende bejaarde zijn er de gezinszorg en de thuishulp, de zogenaamde extramurale voorzieningen. Voor de zorg die slechts binnen de muren van een instituut gegeven kan worden, de zogenaamde intramurale zorg, zijn er de verpleegtehuizen en de ziekenhuizen. Al deze voorzieningen vallen binnen de werkingssfeer van de AWBZ.

Tenslotte is er dan nog het bejaardenoord, of zo u wilt het verzorgingstehuis. Bekostiging daarvan is geregeld via de Wet op de bejaardenoorden. Overeenkomstig de plannen van Simons die ook al reeds in het rapport Dekker werden aangedragen zal waar-

schijnlijk in 1995 de WBO (wet op de bejaardenoorden) als aparte voorziening verdwijnen en zullen ook de bejaardenoorden onder de AWBZ vallen. U begrijpt dat dit zeer veel consequenties heeft, omdat het bejaardenoord eigenlijk vooral woonvoorziening is en pas in de tweede plaats verzorgingstehuis.

Het lijkt mij in het kader van dit artikel niet zinvol om hier al te diep op in te gaan, ik ben trouwens ook niet gespecialiseerd in deze materie.

Wel lijkt het mij goed om aan te geven welke diensten de verschillende instituten verlenen.

De gezinsverzorging verleent thuis hulp bij het huishouden. Overigens zoals u weet niet alleen bij bejaarden. *De wijkverpleging* verleent thuis hulp bij de zogenaamde algemene dagelijkse levensverrichtingen. Te denken valt aan baden, aankleden etc. Ook verricht men verpleegkundige handelingen, zoals spuiten, zwachtelen etc. *Het verzorgingstehuis* doet ook al deze dingen, voor zover noodzakelijk. *Het verpleeghuis* biedt de bewoner geen eigen appartement, huishoudelijke hulp is dus niet van toepassing. Wel kan men in het verpleeghuis net als in het ziekenhuis veel verder gaan met verpleegkundige handelingen. Tenslotte kan men daar ook revalideren, bijvoorbeeld na een heupfractuur. Op vele plaatsen in ons land heeft de kerkelijke gemeente in de persoon van de diakonieën het initiatief genomen tot het oprichten van instituten, zoals bejaardenoorden e.d. ten einde het door de overheid mogelijk gemaakte beleid daadwerkelijk institutioneel gestalte te geven. Naar mijn mening hebben de diakonieën die taak ook.

De rol van de familie

De rol van de familie van de bejaarde zelf. De kinderen zouden zoveel respect voor de ouders op moeten brengen dat het hen zelf pijn zou doen als vader, bij wie ze vroeger om raad kwamen, en moeder, die altijd klaar stond met thee en een luisterend oor als ze uit school kwamen, een eenzaam en zinloos bestaan zouden leiden. De feiten liggen soms anders, kinderen laten het wel eens afweten, helaas, wel begrijpelijk, maar toch helaas.

Over de rol van de familie wil ik verder niet te veel zeggen. Wel lijkt het mij een goede zaak wanneer ambtsdragers er op toe zien dat kinderen zich gedragen overeenkomstig de door de bijbel aan hen gestelde eisen.

De specifieke rol van de diaken tenslotte

In het voorgaande heb ik de specifieke rol van de diaken reeds aangestipt. Participeren in besturen van instituten lijkt mij gewenst. De kerkelijke gemeente mag niet volstaan met het opbergen van de bejaarde. Juist voor de kerkelijke gemeente geldt het gebod van God en dat gebod is de ouden eren, en niet opbergen. De diaconie zal dus goed moeten nadenken over

de vraag of het werk in het instituut zo geschiedt dat daarmee aan het gebod gehoorzaamd wordt, dat de bejaarde in zijn waarde gelaten wordt, dat hij een eigen zinvolle plaats in de samenleving behoudt en dat hoeft niet per se huize Avondrust te zijn. Voelt u het nuance-verschil tussen dienst der barmhartigheid en iemand in zijn waarde laten?

Neem eens een bejaarde in gedachte, kan hij niet meer koken, regel dan de warme maaltijd voor hem via thuishulp of een nabijgelegen bejaardenoord, zeg hem wat dat kost, en zeg hem ook dat de sociale dienst de kosten betaalt als hij dat zelf niet kan. Tegenover de sociale dienst hoeft hij zich niet schuldig te voelen, niet afhankelijk, die is er voor en dat meisje dat hem eens per week komt wassen wordt ervoor betaald. Laat hem zolang en zoveel mogelijk zelfstandig zijn, laat hem zelf zijn boodschappen doen, of vraag iemand met hem mee te gaan en zich te laten trakteren op een kop koffie of een ijsje op een terras, alsof het zijn zoontje was. Organiseer de thuishulp en als het niet voldoende is kun je best zelf iets uit handen nemen of door iemand uit de gemeente laten doen, maar wees daar voorzichtig mee. Dank-je-wel zeggen is prima, maar altijd dank-je-wel moeten zeggen is heel vernederend. En als het dan tenslotte helemaal niet meer gaat met de thuishulp, breng dan het bejaardenoord rustig ter sprake, zeg hem dat hij daar andere mensen ontmoet, ga een keer met hem kijken, koffie drinken, wat kopen in het winkeltje, wijs hem er op hoe veel hij daar nog betekenen kan, vraag hem of hij de huwelijksbijbel wil kalligraferen, of hij het kerkblad in het bejaardenoord wil rondbrengen, er is zoveel te doen. En klaagt de goede man altijd, praat er dan gewoon positief over heen, laat hem delen in uw levensvreugde, in uw geloof, is hij echt lastig, dat komt bij alle mensen voor, vermaan hem dan dat hij nuchter moet zijn. Is hij bang voor dementie, neem dan eens contact op met thuishulp of de directie van het bejaardenoord, er zijn goede voorlichtingsprogramma's voor ouderen, hoe daar mee om te gaan. Rouwverwerking is heel moeilijk, vooral omdat dat vaak gepaard gaat met schuldgevoelens, een goed gesprek over het werk van Christus kan echt wonderen doen en depressies voorkomen, komt het toch zover, schakel dan altijd professionele hulp in, Riagg bijvoorbeeld. Leviticus blijft zeggen: „Aan de ouden zult gij eer bewijzen”. Dat is het allerbelangrijkste dat moet gebeuren totdat het zilveren koord wordt losgemaakt, totdat de kruik bij de bron verbrijzeld wordt en het scheprad in de put wordt verbroken. Ja u hoort het goed: de kruik bij de bron, in het volle leven, het scheprad in de put, niet bij het oud roest. Geef de oude de hem toekomende waardigheid, wees trots op uw ouden zoals de Oostenrijkers op hun besneeuwde toppen. Net als die indianen, maak hun verhaal waar.

P.J. van Kampen, Eck en Wiel

Tweede verkenning in Roemenië

1. 'Alle mensen'

'Eerste kennismaking'

In het vliegtuig, ergens boven het Hongaarse Balatonmeer, dat er prachtig herkenbaar bijligt, krijg ik mijn eerste 'snuifje' Roemenië. In het volgepakte en dus ietwat krappe, maar verder best prettige vliegtuig van de Roemeense luchtvaartmaatschappij TAROM zit ik naast een hoogleraar aan de Universiteit van Craiova. Hij is midden dertig, schat ik, doceert wiskunde en komt net met het vliegtuig uit Chicago terug. Hij is naar een internationaal wetenschappelijk congres geweest, in de Verenigde Staten. Het is de eerste reis naar het buitenland die hij ooit heeft ondernomen, vertelt hij. Of Amerika erg 'anders' is geweest dan 'thuis'? wil ik weten. Ja, nogal, hoewel hij zich dat vooraf al terdege bewust is geweest, natuurlijk. Hij had zijn ogen uitgekeken, begrijp ik. Hij is dankbaar dat hij de mogelijkheid heeft gekregen. Zijn reis is door de overheid betaald, anders was het uiteraard onmogelijk geweest om erheen te gaan. Alleen een retour vlieg-ticket naar de V.S. kost hem al ongeveer een jaarloon... Op het vliegveld van Timisoara moet ik eruit; hij gaat door tot de volgende stop, Boekarest. We groeten elkaar hartelijk; 't is een erg aardige kerel; dames zouden hem stellig ook 'erg charmant' noemen. Een hardwerkend academicus, met een maandsalaris van zo'n tweehonderd gulden!

De waarde van geld

Het eerste dat opvalt, als we op het vliegveld van Timisoara staan, zijn de vele militairen. Overal wordt de wacht gehouden door in lichtgroen uniform gestoken soldaten, vaak nog heel jonge jongens. Een eerste blik om me heen brengt weinig objecten aan het licht die bewaakt dienen te worden, maar goed.

Onze plaats bijna achteraan in de rij is goed voor een lange tijd voor loketten voor het paspoort en met name de controle van bagage. Wat dat laatste betreft, alleen bij de Marokkaanse grens heb ik ooit zo'n gedrang en geduw gezien. We zijn met een vliegtuig gekomen dat van Chicago via Amsterdam is gevlogen. Grote aantallen Roemenen in de rij voor ons hebben het grootste formaat koffers bij zich dat ik ergens zag. En allemaal puilen ze uit van de consumptiegoederen! Met name de 'Amerikaanse koffers' van de Roemenen zijn interessant. We hebben de inhoud van elke koffer op ons gemak kunnen bekijken: ze moeten allemaal open, zodat we alle koffie, thee, pampers, etc. in oenschouw kunnen nemen. Het duurt tergend lang. „Ze moeten de douanemensen ook wat geven en dat doen ze niet”, fluistert een vermoedelijk deskundige Roemeen achter me ons toe.

We knikken begrijpend en wachten gelaten af tot we aan de beurt zijn. Een jonge moeder met een zieke baby – het kind ziet er zeer lijdend en zwak uit – probeert krampachtig haar drie buitenmodel koffers bij elkaar op de balie te krijgen. Ik help haar een handje, wat me op een dankbare blik komt te staan. Ik heb het met haar te doen, maar er is niet veel meer waarbij ik assistentie geven kan. Gebrek aan orde kenmerkt het hele gebeuren. Een nederlandse metgezellin vraagt met nadruk of de dame bij de balie wat voorzichtig met haar handtas wil zijn want de rits is niet zo stevig. De vrouw hoort het kalm aan, trekt vervolgens zo hard dat de rits inderdaad kapot gaat en haalt dan nonchalant de schouders op. Of die rits hier gemaakt kan worden, is de vraag van de eigenares, lichtelijk witheet. Nee, natuurlijk niet. Ach ja, de Roemeense douane... Steeds opnieuw blijkt ook hier – juist hier! – de waarde van geld. In deze economie van het niet-hebben-derdingen is de gretigheid naar bezit vaak schrijnend aanwezig. Maar anderzijds is er ook een ontwapenende gastvrijheid, die we bij velen hebben ontmoet. Net als bij ons hebben verschillende mensen zich heel verschillend ontwikkeld. Grootmoedigheid en grote openheid naar 'gasten' staat haaks op haken naar een stapel 'lei'-biljetten, gedrukt op vunzig papier. Er zijn er die ons buitenlanders graag willen 'plukken'.

De waarde van bloemen

Enerzijds zie ik op diverse plaatsen in Timisoara mensen openlijk bedelen: een aantal mensen is er aantoonbaar beroerd aan toe. Wat kun je hier tragische mensen ontmoeten, als je er oog voor hebt... Anderzijds is het een samenleving waar men inderdaad 'samen leeft'. Ik zie heel wat bloemenstalletjes, waar paartjes voor elkaar meest 'n drietal bloemen kopen: vooral gladiolen, zo te zien. Ook gaan er bloemen naar plaatsen waar mensen zijn omgekomen, nu anderhalf jaar geleden. Kruisen bij de grote Orthodoxe Kathedraal van Timisoara waar tientallen mensen zijn doodgeschoten; de mensen van de Securitate en de politie vuurden dodelijke salvo's van de trappen van de prachtige kerk. Later, als ik in Boekarest ben, zie ik weer stalletjes met bloemen, gladiolen en anjers, vooral op het plein bij de Universiteit en het grote Intercontinental Hotel, in het hart van de stad. 'Tien an Min-Square II' staat op de muur gekalkt. Hier is veel gebeurd, in de Revolutie, en ook later, toen de mijnwerkers tegenstanders van Iliescu kwamen 'opruimen'. De bloemenstalletjes staan op een paar meter afstand van de kruisen die aangeven dat hier

mensen zijn omgekomen. Een groot deel van de bloemenvrucht verhuist maar een paar meter; anderhalf jaar na dato zijn de kruisen nog steeds omgeven door bloemen... Naast de namen van de 'martelaren' die op de muur zijn gekalkt hangen vele posters van politieke aard; een verrassend groot aantal bepleit de terugkomst en troonsbestijging van Koning Michael.

Politiek

De invloed van de politiek blijkt dagelijks. Overal wordt ook het beleid en de invloed van de regering-Iliescu besproken. Maar weinig mensen blijken met deze regering tevreden. Steeds opnieuw vallen termen als 'die neue Kommunisten' en 'mislukte revolutie'; men spreekt over 'Securisti' die nog steeds over veel macht, geld en relaties zouden beschikken. Toch bespeur ik bij de meeste mensen die ik spreek geen sprake van grote mateheid. Integendeel! De mensen bekijken intens televisie-uitzendingen die de binnenlandse politiek als onderwerp hebben. Het Journaal wordt door mijn gastheren en -vrouwen te mijnen gerieve van commentaar voorzien. Zo van: „Dat is een goeie!” of: „die kun je helaas niet vertrouwen!” Het is duidelijk na een paar keer tv te hebben gezien dat er wel een 'pluraal politiek bestel' bestaat. Ik zie vertegenwoordigers van partijen die niet in de regering van het Comité van Nationale Redding zitten hebben. Er mag stellig veel méér worden gezegd dan in de dagen van Nicola en Elena Ceausescu, onzaliger nagedachtenis. Als men in Timisoara en Arad zonder veel terughoudendheid praat, zegt men er wel bij: „Maar besef, dit is Banat! In deze regio zijn de mensen anders dan in de rest van het land. Ceausescu wilde dat we in een gevangenis zouden zitten. Hij had een hele muur om ons heen gebouwd. Alleen hier bij ons was het geen volledig gesloten muur! Het waren meer tralies. Wij konden naar de Hongaarse televisie kijken, of naar de Joegoslavische tv. Daar zagen we heel wat meer van wat er in de wereld gebeurde. In de rest van het land konden de mensen alleen de Sowjet-tv of die van de Bulgaren ontvangen en daar werd je niets wijzer van. Die hadden hetzelfde soort berichtgeving als hier officieel in Roemenië werd verstrekt. Wij waren dus een stuk onafhankelijker in onze opstelling tegenover het regime. Als de opstand ergens kon beginnen, was het hier. En dat wist de Securitate”.

Als ik op het grote plein van Timisoara sta – het doet me sterk aan het Wenceslaus Plein in Praag denken – komt iets van de sfeer in het rijk van de 'Conducator' Ceausescu me tegen. Soms

stond de man te oren op een balkon van het Nationale Theater, aan een van de hoofdeinden van het plein. Aan het andere eind, zo'n drie-kwart kilometer verderop, bevindt zich de prachtige Orthodoxe Kathedraal. En daar had de Christenhater Ceausescu dermate de pest aan (minder sterk kun je het feitelijk niet zeggen!) dat hij opdracht gaf om die kathedraal af te breken! Hij wou 'm niet meer zien, als hij in Timisoara redevoeringen hield... Met veel moeite heeft men het ongehoorlijk benepen manneke van dat rampzalige plan af weten te houden. (Hij heeft het in Boekarest keer op keer wel zo laten gebeuren.) Als hij kwam, zou er voortaan een reusachtig scherm aan de ene kant van het plein worden opgehangen, die de trots van de stad aan het oog zou onttrekken! Hij kreeg een paar kogels in zijn lijf voordat men het kleed hoefde te gaan bevestigen. (Overigens, is die ontkenning van het bestaande een vrij beproefde methode in het oude Rusland. Als de 18e eeuwse keizerin Catharina de Grote op bezoek in haar grote rijk was, lieten haar hof-dignitarissen op bepaalde plaatsen gewoon schermen met mooie afbeeldingen plaatsen. Op die manier hoefden Hare Keizerlijke Majesteits ogen zich niet te storen aan de schrijnende ellende en verpaupering van het overgrote deel van haar onderdanen. Er bestaat dus een lange traditie in Oost-Europa om onwelgevallige zaken gewoon aan het oog te onttrekken. En wat je niet ziet is er ook niet!)

Nationalisme

Niet alleen is er overal veel belangstelling voor politiek; op uiteenlopende plaatsen blijkt ook het onverbloemde nationalisme waarover we in onze media horen.

Na een lezing, waarin ik onder andere heb gezegd dat mensen zich steeds weer met elkaar dienen te verzoenen, komt dat zonneklaar tot uiting. Ik heb namelijk ook gezegd dat, naar de inschatting van de mensen in het Westen, er een zorgwekkende verhouding bestaat tussen de 'etnische Roemenen' en de 'Hongaars-sprekenden' in het land. De reactie is prompt en voor mij enigszins onthutsend. Een van de aanwezigen, een directeur van een groot bedrijf met duizenden werknemers, verklaart zonder enige twijfel dat „dat probleem voor honderd procent door de Hongaren is gecreëerd”. Hij begrijpt wel dat ik als buitenstaander niet zo goed van de geschiedenis van Roemenië op de hoogte kan zijn. Maar laat hij me bezweren dat de Roemenen aan dit erkende probleem niet de minste schuld dragen! Als ik op die opmerking doorga, houdt hij het klip en klaar vol. Vanaf het verdrag van Trianon, in 1919, toen Hongarije meer dan de helft van haar grondgebied aan Roemenië moest afstaan – en eigenlijk al tevoren ook – zijn het altijd de Hongaren geweest die de zaak hebben verziekt. Van hun kant hebben de Roemenen echter zich nooit onge-

hoorlijk gedragen... Ik hoor met verbazing naar een lieleblank verleden van een heel volk – en dat al 70 jaar lang! Ik besluit om maar niet de fascistoïde 'IJzeren Garde' uit de jaren '30 te noemen of de naam van maarschalk Antonescu te laten vallen. (Anders dan hij vermoedt, heb ik wel eens over de Roemeense geschiedenis gelezen.) Ik volsta te zeggen dat „omdat mensen nu eenmaal mensen zijn”, het me zou verbazen als alle schuld in een conflict zó duidelijk aan een volk alleen zou liggen. Nog steeds vervolgen laat hij die door mij geuite twijfel van zich afglijden als water van een eenderug. Niemand in het gehoor voelt zich groepen om in deze discussie partij te kiezen. Na afloop hoor ik van een paar wel wat ze echt van deze kwestie vinden. „Wij hier in Banat hebben geen zin om ons voor een of ander nationalistisch karretje te laten spannen”, verklaart één bondig. „Dat was altijd Ceausescu's truc: speel de diverse etnische groepen tegen elkaar uit. Speel in op de angst van de Roemeense meerderheid. Wij kijken daar doorheen. In Timisoara zal dat spelletje niet meer lukken.” Hij zegt erbij dat dat in andere delen van het land deze moeite natuurlijk wel voortdurend aanwezig is. „Maar hier in Banat zijn de mensen anders!” Ik heb die opmer-

king geregeld gehoord. Zoals ik van diverse mensen hoorde dat ze getrouwd waren met een partner uit 'het andere kamp'. Ik vond dat bemoedigend.

Van mijn kant moet ik echter bij dit alles ook denken aan ons verblijf in Hongarije, vorig jaar. In diverse gezinnen waar we logeerden, kregen we toen de kaarten te zien van het Hongaarse Rijk vóór 1919. „Transsylvanië en Zevenburgen zijn nog steeds ons land”, hoorden we dan, waarbij dan gewezen werd op de helft van het huidige Roemenië. Hoe is dat op te lossen?

Eén manier – de enige manier zelfs die ik kan bedenken – is die van verzoening tussen leden van de verschillende bevolkingsgroepen. En het zou dan vooral van gelovigen mogen worden gevraagd in dat proces een rol te spelen. Naar ik heb begrepen, gebeurt dat ook. Daarover wil ik het de volgende keer hebben.

Deze zomer was ik in de gelegenheid om opnieuw Roemenië te bezoeken. Aanleiding was een serie 'colleges' die ik, samen met een aantal andere Nederlanders, geven mocht aan 'managers' en andere leidinggevend personeel van een aantal bedrijven in Timisoara en Arad, West Roemenië dus.

Jeanette Westerkamp-Stegeman

Post uit Rwanda

Van koeiemelk en koeiepoep

We hebben visite, een Rwandese meneer en mevrouw, en ik heb een kopje thee voor ze ingeschonken. „Doet u er zelf even melk en suiker bij?” vraag ik en zet de suikerpot op tafel en een busje met poedermelk. Rwandese mensen houden van veel melk in hun thee en van héél veel suiker. „Maar dat is toch niet gezond” zei Matthijs op een keer. „Wij eten nooit koekjes of snoepjes” zei de Rwandese meneer toen en ja, dat is waar. De mevrouw kijkt naar het melkbusje. Er staat een molen op en een koe. „Dat komt uit ons land, zeg ik, uit Nederland”. „O ja?” Ze pakt meteen het busje op en bekijkt het beter. „Wat een bijzondere koe. Geeft die veel melk?”. „Heel veel”, zeg ik, „vaak meer dan 30 liter”. „Wat?” roepen de meneer en mevrouw tegelijk „Meer dan 30 liter?”

Onze koeien geven 1 of 2 liter per dag. Ze krijgen zeker bijzonder voer.” Ja, dat moet ik wel toegeven, en ze hoeven ook niet de hele dag rond te lopen om hier en daar een beetje gras te vinden. Want daar blijven de Rwandese koeien slank bij. „Maar die poeder is dat nou echte melk?” wil de meneer weten. „Ja, dat is melk waar het water uit verdampt is. Hoe dat gaat weet ik niet precies, maar het is echte melk.” Tjongejonge, onze visite kijkt ervan op, dat er zoveel melk is in Nederland. „Er is zelfs teveel” zeg ik „De regering wil zelfs dat boeren melk weggooien als ze meer hebben dan is toegestaan.” „Jullie zijn verschrikkelijk rijk” zucht de mevrouw. „Maar er zijn ook wel problemen door ontstaan”, zeg ik. Door al die koeien hebben we ook teveel mest, en dat is niet goed voor de grond”. „Teveel mest?” vraagt de meneer. Ik wist niet dat je ook tévéél mest kon hebben, wij hebben in ieder geval te weinig mest.” Hij zit nog steeds met het busje in zijn hand en draait het rond. Even is het stil, dan krijgt hij een idee. „Als jullie nou teveel mest hebben, waarom maken jullie er dan geen poeder van? Dan kopen wij niet alleen melkpoeder maar ook mestpoeder.” We moeten er allemaal hard om lachen. Een tijdje later vertel ik het idee aan een Nederlander die ook in Rwanda woont. „Ha”, zegt hij, „dat is helemaal geen nieuw idee. Dat gaan ze doen, wacht maar af, over een paar jaar voert Nederland ook gedroogde mest uit.” Nou ja.... maar vast niet in zulke mooie busjes.

J.W. Verheij, Delft

Veertig eeuwen van tevoren

1. Zo is het

„Veertig eeuwen (= 4000 jaar) van tevoren heeft de Heer Zijn Zoon beloofd”.

Zes afleveringen schreef A. Keizer over de betrouwbare dateringen van de bijbel¹. In de eerste ervan is de hierboven aangehaalde versregel een beknopte verwijzing naar de geloofs- en schriftvisie die hij met vroegere geslachten deelt. In de vijfde aflevering staat echter deze visie op gelijke hoogte met de waarheid van de Schrift zelf. „Zo was het en zo is het” en „De bijbelse funderingen laten zien hoe de jaartallen in de Schrift verankerd zijn.” De lezer moet dan wel alvast vertrouwen dat het vervolg van het betoog even 'onweerlegbaar' zal zijn als het voorafgaande. Immers aan het begin van de vijfde aflevering, waaruit de bovenstaande citaten afkomstig zijn, is het verhaal nog lang niet rond. Er is met enkele forse vegen puin geruimd onder de opvattingen van theologen, natuurkundigen, oudheidkundigen, etc. Vervolgens zijn Nebukadnezar en enkele anderen op hun chronologische plaats gezet. Maar daarmee zijn we toch nog niet aan 4000 jaren tussen Adam en Christus. De zesde aflevering maakt echter in sneltreinvaart duidelijk hoe simpel dit is. Iedere Opbouwlezer kan optellen en met de gegeven tekstverwijzingen is de zaak dan rond, zij het open voor eventuele verbeteringen.

2. Is het wel zo?

Nu is het merkwaardig dat een minstens honderd jaar geleden² al gestelde voorvraag met betrekking tot het opstellen van een 'bijbelse chronologie' totaal genegeerd wordt. Maken de *optellingen*, die op grond van Gen. 5 en Gen. 11 worden gemaakt om de lengte van de periodes tussen Adam en Noach en tussen Noach en Abraham te berekenen, deel uit van Gods openbaring? En zo niet, zijn we dan aan de daaraan ten grondslag liggende en aan de daarop gefundeerde opvattingen gebonden? Of mag men zulke opvattingen in twijfel trekken met aan de bijbel en aan andere kennisbronnen ontleende argumenten, zonder gelijk op één hoop met door DE BOZE verblinden te worden geveegd? Is het soms diepe onwetendheid (of onzekerheid) die de dogmatische toon ingeeft? Ik moet eerlijk bekennen dat die vraag, gebaseerd op een latijns gezegde, bij mij opkwam na lezing van het betoog. Immers aan de ene kant wordt, zij het verhuuld, een vernietigend oordeel uitgesproken over bijvoorbeeld een onder ons verschijnende boekenserie bij de bijbel als 'De Voorzeide Leer'. Zie o.a. dl. 1A, paragrafen 5.4 en 8.9. (Zouden velen sinds lezing daarvan alleen maar sceptisch over de bijbel gestemd zijn?). Aan de

andere kant wordt zelfs geen poging gedaan om de juistheid van 'de enig juiste opvatting' met argumenten te onderbouwen, die de er tegenin gebrachte bezwaren in rekening brengen.

Als lezer voelt u al aankomen dat ik het voorgaande geschreven heb als inleiding op enige tegenspraak op de door A. Keizer naar voren gebrachte opvattingen. Volgens hem is de openbaring aangaande een onbeweeglijke aarde en een 4000 jaar oude schepping van onschatbare waarde in de hedendaagse strijd tegen het ongehoofd. Mijns inziens worden dan disputabele opvattingen tot hoofdzaken van schriftgehoorzaamheid gemaakt. Dat lijkt mij nu juist een niet denkbeeldige aanleiding tot scepticisme en in het ergste geval tot een geërgerd zich afkeren van de kerk.

Ik ben natuurkundige van beroep. Toch voel ik er weinig voor om in te gaan op de beweringen uit de paragraaf 'De dwaling van Copernicus'. Uit de opmerkingen die in die paragraaf voorkomen over de ruimtevaart krijg ik de indruk dat de schrijver zich helemaal niet voor natuurkunde interesseert en geen notie heeft wat de eigen aard is van de toepassing ervan. Volgens mij is het vooral de overeenkomst in vooroordeel bij het lezen van de bijbel, die hem ertoe brengt W. van der Kamp als deskundige aan te wijzen³. Over zulke vooroordelen moet mijn bijdrage dan ook maar in hoofdzaak gaan. Kernpunten daarbij zullen zijn, de hantering van het begrip betrouwbaarheid en het toekennen van jaartallen aan de schepping van Adam, de zondvloed e.d.

Echter om de gepresenteerde chronologie niet helemaal te negeren wil ik een voorbeeld geven van een van de vele vreemde consequenties. Ik kom daarbij A. Keizer tegemoet en ik zal me niet beroepen op welk door hem verafschuwde geschrift dan ook. Ik volg 'zijn' Companion Bible.

3. Jozua (1544-1434 v. Chr.)

Eerst even een paar jaartallen
1491: Uittocht, Jozua 53 jaar ('jong', Ex. 33:11, Num. 11:28)
1490: De 12 verspieters (Num. 14)
1451: Intocht, Jozua 93 jaar (zeer vi-taal, Joz. 8-10)
1444: Jozua oud en hoogbejaard (Joz. 13:1)
Kaleb 85 jaar (nog strijdvaardig, Joz. 14-15)
1434: Jozua sterft, 110 jaar oud (Joz. 24:30, Ri. 2:8)
1431: Begin van Lo-Ammi periode van Ri. 3:8
Israël diende de Here al de dagen van de oudsten die Jozua overleefden en die heel het grote werk gezien hadden, dat de Here voor Israël gedaan had (Joz. 24:31, Ri. 2:7). Daarna komt er

een ander geslacht op, dat de Here niet kende, noch het werk dat hij voor Israël gedaan had. Ze vermengen zich met andere volken en gaan de Baäls en Asjéras dienen (Ri. 2:10,11, 3:5-7). Dat betekent mijns inziens (op het standpunt van bovenvermelde chronologie), dat in de periode 1434-1431 eerst de nog levenden sterven die bewust de uittocht hebben meege-maakt ('heel het grote werk gezien'). Die waren in Num. 14 nog geen 20 jaar oud. Zeg de jaargangen 1509-circa 1496. In het resterende deel van deze periode van 3-4 jaar vindt zo'n afval plaats dat in 1431 de maat voor de Here vol is. Alles gaat dus pijlsnel. Verder geeft het een wat merkwaardige overlijdensstatistiek. Van de jaargang 1509 sterft iedereen op een leeftijd jonger dan 78 jaar en van de jaargang 1496 iedereen jonger dan 65 jaar. Zo zouden we nog even door kunnen gaan. Moeten we nu zulke dingen werkelijk geloven? Is dat in overeenstemming met het beeld dat oprijst bij lezing van Jozua en Richteren? Het lijkt me eerlijk gezegd onzin, hoe 'mooi' ook de constructie oogt, die er aan ten grondslag ligt. Maar zoals u al weet, ik ben geen 'chronoloog'. Laten we dus maar snel naar enkele voorvragen gaan.

4. Betrouwbaarheid

Ik wil me niet vertillen aan een algemeen opgezette behandeling van vraagstukken met betrekking tot de betrouwbaarheid van de bijbel en het gebruik van Schriftgegevens. Een heldere inleiding met betrekking tot enkele aspecten vindt men bijvoorbeeld in het boekje 'Het lezen van de bijbel' van prof. J. van Bruggen (Kok, Kampen, 1981). Laat ik echter proberen zo concreet mogelijk bij het onderwerp van de bijbelse chronologie te blijven.

Volgens A. Keizer is de kernzonde van het gros van de schriftuitleggers, dat afbreuk wordt gedaan aan het feit dat de dateringen van de Schrift evenzeer van Godswege geïnspireerd zijn als de feiten die ze dateren. Daarmee is de hele Schrift disputabel gesteld. Nu bevatten deze uitspraken een deel waar ik van harte mee instem en een deel dat ik wil tegenspreken. Laat ik positief beginnen. „Al de Schrift is van God ingegeven en is nuttig om te onderrichten, te weerleggen, te verbeteren en op te voeden in de gerechtigheid, opdat de mens Gods volkomen zij, tot alle goed werk volkomen toegerust” (2 Tim. 3:16-17). De bovenstaande weergave van het begin van de tekst is naar de Statenvertaling. De Nieuwe Vertaling zou misschien aanleiding geven om te denken dat er ook Schriftwoorden zijn die niet door God zijn ingegeven. Een opvatting die op zichzelf genomen natuurlijk

vele aanhangers heeft, maar niet steunt op de tekstbetekenis van 2 Tim. 3. Daar waar men, al naar het uitkomt, dateringen of andere feitelijke gegevens wegwerpt of onbetrouwbaar verklaart, breekt men de eenheid van de Schrift.

Vervolgens het punt van onenigheid met A. Keizer. Er zijn legio gereformeerden en anderen, die 2 Tim. 3 onderschrijven, inclusief de consequentie van het willen buigen voor wat de bijbel ons meedeelt als feiten van religieuze, natuurkundige en historische aard⁴. Niettemin wijzen zij het gebruik dat A. Keizer van een selectie van dergelijke gegevens maakt af. Is dat dan niet inconsequent? En is het geen terecht verwijt, dat zij meer ontzag hebben voor buitenbijbelse gegevens dan voor de bijbel zelf? Het antwoord is nee en de kortste, zij het de meest riskante manier om dat toe te lichten, is met een voorbeeld.

Gen. 5 bevat het geslachtsregister dat loopt van Adam tot Noach (tiende geslacht vanaf Adam) en Gen. 11 bevat het register dat loopt van Sem tot Abraham (tiende geslacht vanaf Noach). Nu hebben deze twee geslachtsregisters een structuur die afwijkt van de meeste andere registers die in de bijbel voorkomen. Steeds wordt van een aartsvader gezegd wanneer hij zijn 'opvolger' verwekt en vervolgens hoeveel jaar hij daarna nog leeft. Op grond van deze gegevens komt A. Keizer in zijn zesde aflevering, om me tot één voorbeeld te beperken, tot een periode van 352 jaren tussen de zondvloed en de geboorte van Abraham. Anderen komen met Gen. 11 tot 292 jaren, maar Keizer kijkt ook naar Gen. 12⁵. Laten we nu eerst vaststellen dat in tegenstelling tot wat in Ex. 12:40 en in 1 Kon. 6:1 gebeurt, nergens in de bijbel de totale duur van deze periode vermeld wordt. Het gaat hier dus om een constructie, waarbij op zijn minst al over 60 jaar kan worden getwist op grond van de tekst zelf. Echter zowel op grond van Gen. 10, als op grond van indrukwekkende buitenbijbelse argumenten, wordt algemeen aangenomen dat genoemde periode veel langer moet zijn geweest. Hoe moet dat nu? Is de bijbel dus onbetrouwbaar?

In het hiervoor al genoemde boekje stelt J. van Bruggen: „Bij het lezen van de tekst vindt een voortdurende uitwisseling plaats met onze kennis over ons bekende verifieerbare werkelijkheden. Er is echter een grens: wanneer de tekstbetekenis zich verzet tegen beperkingen vanuit de werkelijkheid of wetenschap, gaat de tekst vóór⁶. Stellen we ons op dit standpunt, dan moet A. Keizer dus hier, en op nog zoveel andere plaatsen, aantonen dat de tekstbetekenis zich tegen de door hem gewraakte opvattingen verzet. Wil hij daarbij ook maar iemand overtuigen, dan kan hij niet achteloos voorbijlopen aan de inspanningen, die ook gereformeerde exegeten zich getroost hebben om serieus met zulke vragen om te gaan.

Dr. C.Ch. Aalders geeft in de Korte Verklaring een beknopte opsomming van aan de bijbel zelf ontleende argumenten. In uitgebreidere vorm vindt men deze ook in het onder noot 1 genoemde artikel. De betekenis van het woord zoon is lang niet altijd lijfelijke zoon (vb. Gen. 46:18) en verwekken heeft soms de algemenere betekenis 'tot nakomeling hebben' (zelfs van hele volken Gen. 10:15-18). Afstammingslijsten van dezelfde personen, die op verschillende plaatsen en met verschillend doel vermeld staan, vertonen vaak opmerkelijke verschillen. Wie als criterium voor betrouwbaarheid een moderne westerse methode van benoemen en registreren neemt, komt pas echt in de betrouwbaarheidsproblemen. Al vaak is echter opgemerkt, dat bij het beoordelen van oude geschriften in rekening moet worden gebracht welke gebruiken er gangbaar waren in de tijd en omgeving van hun ontstaan. Ten aanzien van bijbelse geslachtsregisters zijn er vele aanwijzingen, dat er geen streven was naar volledigheid en dat er geen interesse was voor de chronologische doelstellingen waardoor A. Keizer zo wordt beziggehouden.

Volgens Aalders kan Gen. 11 als volgt worden gelezen: „dat telkens wanneer er staat: N was zó oud toen hij Q verwekte, daarmee bedoeld wordt: N was zó oud toen hij de zoon verwekte, uit wie door rechtlijnige afstamming later Q voortkwam. Hoe vele geslachten er zijn overgeslagen, en wáár wij in de geslachtslijst de hiaten moeten zoeken is natuurlijk niet te zeggen”. Het vermelden van de levensduur van de vader na de geboorte van zijn 'opvolger' is voor W.H. Green (noot 1) reden om niet zozeer een chronologische doelstelling te vermoeden. Het zouden voorbeeldreeksen van individuele levens kunnen zijn, die ons laten zien hoe de levensduur van de mens oorspronkelijk was. Voor de vloed erg hoog, erna geleidelijk afnemend. Genoeg hierover. Het ging om het al of niet vaststaan van een tekstbetekenis. Zowel hier als bij de 'stilstaande aarde'-teksten gaat het erom dat de tekstbetekenis zelf (ook na Schrift met Schrift vergelijking) niet doorslaggevend is voor de ene of andere opvatting. Zo is mijns inziens een stilstaande aarde niet in strijd met de bijbeltekst, wel met de nu gangbare natuurkunde. Bij zo'n stand van zaken kan men 'klassiek gereformeerd' zijn en zich toch mede of primair op grond van buitenbijbelse argumenten een richting laten wijzen waarin men de oplossing voor vragen bij de uitleg moet zoeken. Niet de Schrift wordt door resultaten van zo'n handelswijze dispuutabel, maar hooguit onze manier van uitleggen. En Opbouw is er onder andere voor om elkaar dan op de vingers te tikken of verder te helpen.

5. Datering en jaartal

Na het bovenstaande kan ik kort zijn over de jaartallen. De bijbel geeft ze-

ker dateringen. Daarmee worden personen en gebeurtenissen in relatie tot andere personen en gebeurtenissen gesteld. Om niet in herhalingen te vervallen, volstaan we met op te merken dat de bijbel dat tot elkaar in relatie stellen nergens doet met een de hele geschiedenis omvattende omvang zoals bij A. Keizer. De jaartallen vanaf de geboorte van Christus terug naar Adam zijn geen openbaringsgegevens. De chronologie van de 4000 jaar is in mijn ogen een (ongezonde) preoccupatie van de schrijver.

6. Leesbrillen

Om niet al te negatief te eindigen, leg ik nog een laatste ei. A. Keizer is bij mijn weten stichtingsbestuurslid van het Ned. Geref. Seminarie. Als ik de woordcombinatie 'wetenschappelijke theologie' noem, krijg ik associaties aan geschriften van hem en anderen, waarin het feilen van veel theologie en zowat alle theologische opleidingen scherp wordt aangewezen. Nu heb ik wat zitten lezen in de door hem warm aanbevolen Companion Bible. Ongetwijfeld zit er een schat aan waardevolle informatie opgeslagen in de omvangrijke marge en in de 198 Appendices. Ongetwijfeld is er door verder onderzoek ook heel wat achterhaald. Maar wat me onmiddellijk opvalt is een grote mate van belangstelling voor indelingsschema's en taalconstructies, die een sleutel blijken te vormen voor het ontdekken van allerlei betekenissen. Dit geldt ook bij een aantal exegetische vraagstukken rond de gepresenteerde chronologie. Ik ben theologisch ongeschoold, maar bij een aantal dingen die ik lees zou het me niet verbazen als er een sterke invloed is van zeer oude bronnen (joodse?). Ik moet er nog niet aan denken dat een aantal van de in mijn ogen merkwaardige opvattingen uit die bijbeluitgave vanaf de preekstoel over ons zouden worden uitgestort. Misschien zou een scriptie over de theologische wortels van de extra's uit de Companion Bible een brede waardering kunnen ontmoeten onder ons, als bijdrage van de wetenschappelijke theologie ten behoeve van het periodieke onderhoud van onze leesbrillen.

Noten

1 Opbouw, 35e jaargang, nr 13-18

2 W.H. Green, 'Primeval Chronology', Bibliotheca Sacra, 47 (1890), 285-303

3 Wat ik minder goed begrijp is A. Keizers bewondering voor het oeuvre van Velikovsky. Het is bekend dat er Christenen zijn, die wedden op het paard van het catastrofisme als alternatief voor dat van het evolutionisme, en die in Velikovsky een geleerde en dus welkome steun zien. Wie echter vindt dat de aarde stil hoort te staan, moet eerlijk zijn en 'Werelden in botsing', een grondlegend boek in genoemd oeuvre, op de 'Index' plaatsen. Belangrijker is echter, dat wie zo fel uithaalt naar medechristenen als Keizer doet, niet de indruk moet wekken dat Velikovsky een nauwkeurige en daarmee respectabele lezer van het O.T. is (zie tweede aflevering). De astronoom Carl Sagan laat in een (vooral natuurwetenschappelijke) analyse van 'Werelden in botsing' juist met een voorbeeld uit de bijbel

zien, wat voor een methodische willekeur er bij Velikovsky is bij het raadplegen van religieuze en historische bronnen. (D. Goldsmith, editor, 'Scientists confront Velikovsky', Norton & Company, New York, London, 1979).

Het manna in de woestijn is volgens Velikovsky toe te schrijven aan een natuurlijk verschijnsel, zoals overigens ook vele andere wonderen uit de bijbel. Het 'brood uit de hemel' (Ex. 16:4) kan in overeenstemming met tradities uit diverse volken worden toegeschreven aan een hemellichaam als bron. Het blijkt afkomstig uit de staart van een grote komeet, die zich zojuist uit Jupiter heeft losgemaakt en dicht langs de aarde scheert, om later als planeet Venus zijn vaste plaats in ons zonnestelsel in te nemen. Sagan vraagt zich af hoe de komeet weet dat hij op de dag voor de sabbat een dubbele hoeveelheid moet geven en ook nog van een minder bederfelijke kwaliteit dan op andere dagen! Dit is niet het enige voorbeeld waaruit blijkt dat Velikovsky negeert wat niet in zijn kraam te pas komt.

Natuurwetenschappers die in Velikovsky een 'bondgenoot' zouden willen zoeken, kunnen denk ik wijzer worden over zijn pseudowetenschappelijkheid door lezing van het bovengenoemde kritische boek. Degenen die dat bij het verklaren of zelfs verdedigen van de bijbel zouden willen doen, zouden daarin zeer op hun hoede moeten zijn (Jes. 36:6).

4 Zoals bijv. 'The Illustrated Bible Dictionary', Inter-Varsity Press, Leicester, 1980. Dit driedelige bijbels woordenboek neemt als uitgangspunt onvoorwaardelijke loyaliteit aan de Heilige Schrift. „Dat loyaliteit aan de Heilige Schrift met zich meebrengt dat al haar feitelijke uitspraken als waar en betrouwbaar behandeld worden, of ze nu van theologische, natuurkundige of geschiedkundige aard zijn, is een uitgangspunt van het hele woordenboek”, zegt het voorwoord. Niettemin zou er een jaargang van Opbouw gevuld kunnen worden met artikelen daaruit, die expliciet of impliciet in strijd zijn met de bijbeluitleg en het bijbelgebruik van A. Keizer.

5 A. Keizer neemt aan dat Abraham geboren wordt als Terach 130 jaar oud is en dat hij uit Haran vertrekt nadat zijn vader gestorven is. Hij moet wel want anders is hij 60 van zijn 4000 jaren kwijt. Het is echter een schoolvoorbeeld van forceren om de denkonstructie toch maar overleefd te houden. Gen. 17:17 maakt de geboorte op 130-jarige leeftijd van zijn vader al niet zo waarschijnlijk. Verder dwingt de tekst van Gen. 12:1 niet af dat Abraham pas vertrekt na de dood van zijn vader. De weergave van de Statenvertaling (De HEERE nu had tot Abram gezegd) is ook mogelijk, zie D. Kidner, 'Genesis', Tyndale Old Testament Commentaries, 1967. Omkering van behandelingsvolgorde ten opzichte van chronologische volgorde komt vaker voor. In verband met het bovenstaande lijkt het eerste deel van Gen. 25 een relevant voorbeeld. Ondanks de schijn van het tegendeel zal namelijk zo'n omkering wel het geval zijn met betrekking tot de mededeling over de geboorte van de zonen van Ketura, één van Abrahams bijvrouwen (Gen. 25:1,5; 1 Kron. 1:32; Heb. 11:12).

6 De praktijk leert, dat ook in orthodoxe kring de tekstbetekenis zelf punt van onderzoek en discussie blijft als er zwaarwegende argumenten tegen een gangbare uitleg zijn, bijvoorbeeld vanuit de natuurwetenschap. Reden hiervoor is dat aan de ene kant de werkelijkheid net zo goed zijn oorsprong heeft in God als Zijn Woordopenbaring. Aan de andere kant is ons verstaan van bepaalde bijbelgedeelten even goed voor correctie vatbaar als ons verstaan van delen van de werkelijkheid. Zie bijv. E.C. Lucas, „Some scientific issues related to the understanding of Genesis 1-3”, Themelios, Vol. 12, nr. 2, 1987, 46-51.

Dr. S. Gerssen (†)

Laat ons de rustdag wijden

Sommige ouderen onder ons zullen zich nog de zondag herinneren als een dag van strenge regels. Het patroon ervan lag al generaties lang vast en behalve de kerkgang was er meer dat niet mocht dan wel. Sommigen denken terug aan de zondag van hun jeugd als aan een dag van onvrijheid en verveling. Het was voor hen bepaald geen feestdag en ze hebben er bijna een trauma van overgehouden. Er waren er ook, die zich bewust aan dat patroon onttrokken: mevrouw zat voor het raam met een breiwerkje en dat mijnheer op straat bezig was zijn auto een wasbeurt te geven had iets van een openbare demonstratie. Men lokte daarmee uit door de gemeenschap als buitenstaanders te worden aangezien. Nu kan men zeggen dat deze sfeertekening veel weg heeft van een caricatuur, maar de meesten van ons zijn zóver aan dit zondagsbeeld ontgroeid, dat ze niet in staat zijn het anders dan met extra donkere kleuren te tekenen. Deze vorm van zondagsviering is in een snel tempo achterhaald. Welhaast van de ene generatie op de andere is deze strenge zondag door de tand des tijds verslonden. Het heeft in dit verband geen zin de maatschappelijke en culturele redenen daarvan op te sommen. Een feit is dat sommige ouderen hier of daar nog moeite mee hebben, maar dat de jongeren met de beste wil van de wereld niet begrijpen waar men problemen over maakt.

De vraag is wel of we in de plaats van de oude zondag tot een nieuwe vorm van zondagsbeleving zijn gekomen. Als dat het geval is, is er geen reden om ons bezorgd te tonen. De manier waarop men de zondag viert en vult behoort tot de christelijke zede, die met een bepaald cultuurpatroon samenhangt en zich daarom ook wijzigt met verschuivingen in de cultuur. Iedere tijd schept zich zijn eigen zede (ook rondom de zondag), die als een onveranderlijk gebod van God wordt gehandhaafd, krijgt op den duur iets stars en ook iets belachelijks. Dat met veranderingen in het maatschappelijk patroon ook de vormen waarin wij de zondag beleven veranderen valt te verwachten. Als het anders was zou dat betekenen, dat wij als christelijke gemeente het contact met onze eigen tijd verloren hebben. Iedere tijd brengt een eigen christelijke levensstijl met zich mee. Wij willen immers niet in de 18e of 19e eeuw, maar in de 20e eeuw

het geschenk van de zondag vieren. Verontrustend is intussen wel, dat er nauwelijks meer van een vernieuwde stijl, maar veeleer van een gebrek aan stijl sprake is. Daarom kunnen wij soms terugverlangen naar de tijd waarin de zondag voor velen nog een duidelijke structuur vertoonde, niet alleen maar van buiten af opgelegd, maar bij velen veeleer van binnen uit geboren. Nu wij van de oude vormen afscheid genomen hebben – met spijt of met een gevoel van opluchting – kunnen wij ons afvragen wat wij overgehouden hebben. Hebben wij met het badwater het kind niet weggegooid? Is niet op een nieuwe manier de verveling rondom de zondag opgetreden, een verveling die wij met moderne middelen weten te verdrijven, maar die zich toch daarin uit dat wij met het geheimenis van de zondag eigenlijk geen raad meer weten? Blijkt die verveling bij velen niet in een verslapping in de kerkgang, het terugvallen op een minimum en een grote mate van kieskeurigheid omtrent de eredienst? Hebben wij naar onze beleving nog echt iets te vieren? Er zou veel te zeggen zijn over de kostbaarheid van het geschenk van de zondag. Wat zou het leven zijn als er geen zondag was? Ik stip maar willekeurig iets aan. De zondag brengt structuur aan in ons leven: alle dagen zijn niet gelijk. Er zijn werkdagen en er is telkens weer een dag waarop wij tot rust mogen komen. Het leven gaat niet eindeloos zijn gelijke gang zoals het water eindeloos door de rivier stroomt. Er is ritme in, afwisseling, en dat wil voorkomen dat wij afstompen door een altijd maar gelijke tred. Wij zijn geen slaven van ons bestaan, maar wij zijn tot vrijheid geroepen. En er is een dag waarop wij tesamen die vrijheid vieren. Op de zondag mogen wij het ervan nemen, er is niets dat ons opdrijft; de maatschappelijke verplichtingen – die wij vaak als een keurslijf ervaren – treden terug. Wij hebben een hele dag de tijd voor onszelf en voor elkaar. In de week hebben wij daar meestal geen tijd voor, maar op de zondag wordt ons de tijd daarvoor gegund en wij doen onszelf te kort als wij daar geen gebruik van maken. Wij gaan naar de kerk om te vernemen wat het geheimenis van die vrijheid is. In de kerk horen wij, dat wij niet vrij zijn omdat wij dat zelf zuur verdiend hebben, maar omdat God ons in de vrijheid stelt: vrij van de maatschappelijke bindingen, vrij van de jacht naar economische zekerheid. Wij mogen daar, van zorg ontslagen, Hem roemen die ons blijdschap geeft. Men sprak vroeger vaak over de zondag als over de dag des Heren en dat had doorgaans een wettische bijklank; daarom mocht er op die dag evenveel niet. Wij kunnen met evenveel recht over de zondag spreken als over de dag des mensen, de dag waarop wij herinnerd worden aan wat het wezenlijke van ons menszijn uitmaakt. Als wij geen zondag hadden zouden wij onszelf vergeten, zouden wij aan ons

echte menszijn niet toekomen. Als vrije kinderen Gods te leven: dat is het evangelie dat ons door de zondag betekend en verzegeld wordt. Het kan niet anders of deze zondagsbeleving roept vormen op, waarin dit geschenk gestalte krijgt. Vrije kinderen Gods leven niet stijlloos, maar hebben een eigen stijl.

Dat blijft niet tot de kerk en de kerkgang beperkt. Volgens de Tien Gebooden delen de dienstmaagd en de dienstknecht, de os en de ezel daarin mee. Het is te zien, dat het zondag is. De zondag straalt naar buiten en is een zegen voor heel het volk. Het is een verarming van ons volksleven als de zondag meer en meer in de marge wordt gedreven. De tekenen van de werkingssfeer van het evangelie worden steeds meer uitgewist. Dat de God van Israël onder ons volk een spoor getrokken heeft geldt gaandeweg als een vreemde inmenging waartegen men zich in naam van de persoonlijke vrijheid verzet. Als op zondagmorgen de kerkklokken over de stad beieren wordt dat door steeds meerderen ervaren als een inbreuk op de privacy.

En de druk op de zondagse winkelsluiting wordt heviger en fanatieker. Men kan zich werkelijk afvragen wat er op den duur van de zondag overblijft.

Als er binnen de gemeente maar weinigen meer over zijn die het geheimenis van de zondag kennen en daar vorm aan weten te geven, is het geen wonder als de schare bereid is dit geschenk in te leveren en dan maar af te wachten wat ervoor in de plaats zal komen. Het staat intussen vast: het menszijn wordt er armer van en het leven kleurlozer. Heel de schare, ook de vreemdeling, is ermee gediend dat er een gemeente is, die het feest van de vrijheid weet te vieren. Het is goed, o Opperheer, dat wij ons in U verblijden.

(Uit de schriftelijke nalatenschap van onze vriend Dr. Gerssen)

Dit uitstekende artikel knipten wij uit het blad: 'ECCLESIA'-v/h 'Kerkblaadje' en bevelen wij graag ter overweging aan!

Enschede

O. Mooiweer

Verzoek aan de preekvoorzien(st)ers

In verband met het verlies van zijn agenda verzoekt ds. B.J. Eikelboom, Loosdrecht, of de preekvoorzien(st)ers hun afspraken met hem over 1991 willen herbevestigen.

Ned. Geref. Kerk van Amsterdam-Centrum

Het adres van ds. G.J. Zwarts is: Haverstede 36, 1112 HV Diemen. Tel.: 020-6951584.

Het scribaat berust bij: de heer G.H. Breukelaar, Ceintuurbaan 175 "", 1073 EJ Amsterdam. Tel.: 020-6765737.

Ned. Geref. Kerk van Emmeloord

Het scribaat berust bij: de heer G. Nentjes, Espelerlaan 47, 8302 CG Emmeloord. Tel.: 05270-16272.

Commissie Reformatorische Studieavonden

Deze commissie, ontstaan vanuit de Geref. Vrijg., Chr. Geref. en Ned. Geref. Kerken in de regio Den Haag, belegt een aantal studieavonden over geloof en samenleving. De eerstvolgende bijeenkomst is op donderdag 3 oktober 1991. Referent: ds. W. Smouter, Rijswijk. Onderwerp: „Een christelijke omgang met de media”.

Een steeds groeiende stroom informatie en amusement komt op ons af via kranten en radio/TV. Met die stroom komen waarden en normen mee, die doorgaans niet de onze zijn. Hoe gaan we daar christelijk mee om? Die vraag laat zich stellen, zowel bij het kijken naar, als bij het maken van programma's. Ds. Smouter verzorgt naast zijn werk als predikant een parlementaire rubriek voor E.O.-tv. De avond wordt gehouden in het gebouw van de Ned. Geref. Kerk te Rijswijk, Oranjelaan 62, 2281 GG Rijswijk, te beginnen om 20.00 uur. Info: 070-3997649.

Ned. Geref. Kerk van Hoorn

Met ingang van 9 september maakt de kerkeraad voor het samenroepen van de gemeente op zondag gebruik van de Oosterkerk, Grote Oost 58 te Hoorn. Tevens zal voor vergaderingen van de Oosterkerk gebruik worden gemaakt.

Nederlands Gereformeerde Kerk Eindhoven

Met ingang van 23 september a.s. berust het scribaat bij de heer A. Valstar, Ministerlaan 35, 5631 NA Eindhoven, tel. 040-816150.

Kinderevangelisatie/Vakantiebijbelscholen

De vakantiebijbelschool 'Spelenderwijs' wil graag contact met medewerk(st)ers van kinderevangelisatie/vakantiebijbelscholen om ideeën en ervaringen uit te wisselen. Wilt u contact opnemen met de vakantiebijbelschool 'Spelenderwijs' te Rijsbergen. Lisette van der Leeden, tel.: 01680-27468?

Stichting Christelijk Studiecentrum

CAHIER 13: Eurotopia

Sedert het einde van de Tweede Wereldoorlog hebben de Europese staten sterk uiteenlopende ontwikkelingen doorgemaakt. De Europese Gemeenschap gaf vorm aan het streven naar samenwerking en integratie. Sedert haar oprichting in de jaren vijftig verdubbelde de EG haar ledenaantal tot twaalf. De landen in Oost- en Centraal-Europa die aan het einde van de oorlog binnen het machtsbereik van de Sovjet-Unie vielen, bleven van dit integratiestreven uitgesloten. De afgelopen jaren trad in de soms moeizame ontwikkeling van de EG een lichte versnelling in. Een sprekend voorbeeld daarvan is het besluit met ingang van 1993 de binnengrenzen van de twaalf lidstaten op te heffen.

Spectaculair zijn de veranderingen in Oost- en Centraal-Europa, als gevolg van de plotselinge ontbinding van het Sovjet-blok. Is het beeld van een Verenigd Europa een utopie? Grondige analyse van de doelen en beweegredenen brengt aan het licht dat het economische aspect overheersend is, ten koste van de politieke, culturele en levensbeschouwelijke aspecten.

In CAHIER 13, Eurotopia, dat in juni 1991 verscheen, komen de vele facetten en vragen rond de Europese eenwording ter tafel. Hoe groot wordt Europa? Welke bevoegdheden dient het centrale Europese gezag te krijgen? Wat zullen de gevolgen zijn voor ons eigen welvarende Nederland, met zijn uitgebreide sociale regelingen, met zijn bijzonder stelsel van onderwijs en omroep, met zijn besloten cultuur, met zijn brede spectrum van particuliere organisaties voor hulpverlening en vormingswerk op levensbeschouwelijke grondslag, en met zijn krachtige positie in een beperkt aantal economische factoren? Wat betekenen christelijke uitgangspunten bij het vormen van een politieke unie, een monetaire unie, bij het vormgeven aan de Europese defensie? Geven de posities van de christelijke partijen daarvoor overtuigende uitgangspunten?

Aan dit CAHIER werkten mee de Juridische Kring van het ICS, Dr. M. de Blois, E. van Middelkoop, Sir. Fred. Catherwood, Prof.mr.dr. B. de Gaay Fortman, Prof.dr. C.A. van Peursen, Prof.dr. W. Betina.

CAHIER 13 – M. de Blois e.a. 60 blz.,

f 12,50 incl. verzending. Te verkrijgen door overschrijving van f 12,50 op Postbank 2247500 o.v.v. CAHIER 13.

CAHIER 14: De onzichtbare wereld, grenzen aan het occultisme

Onze samenleving is sterk gesecculariseerd. De planken van vele boekwinkels met uitgaven, onder de kop Esoterica, puilen uit. Gebrek aan onderscheiding treffen we aan in de veel gehoorde opvatting: „Het doet er niet toe wat je gelooft, als je het maar eerlijk meent”. Occulte zaken lijken in het bijzonder grote aantrekkingskracht te hebben. De combinatie van toegenomen belangstelling voor en een verminderd besef van de risico's houdt een duidelijk gevaar in. Daarnaast is er weinig overeenstemming over de grenzen tussen het occulte en het eenvoudig onbegrepen.

In CAHIER 14, 'De onzichtbare wereld', dat in september 1991 verschijnt, worden de grenzen van het occultisme vanuit verschillende gezichtspunten belicht. Zowel persoonlijke ervaringen als fundamentele beschouwingen komen daarbij aan de orde, zoals occultisme binnen alternatieve geneeswijzen (homeopathie), occultisme en bijbels geloof, paranormale begaafdheden, astrologie, reïncarnatie, de verlichtende ervaringen van ds. Hans Stolp, engelenverschijningen en exorcisme.

Het is niet de bedoeling van de redactie om de belangstelling voor het occultisme verder aan te wakkeren. Het gaat er om enkele wezenlijke onderscheidingen aan te brengen, die de gevaren van echt occulte praktijken duidelijk maken, en die bovendien een ongeremde vrees vermijden voor alles wat onbegrijpelijk is.

Aan dit CAHIER werkten mee: fr. Ame-deus, dr. R. Boiten, drs. W.G. van Dorp, drs. P.J. van Kampen, dr. R. Kranenburg, drs. J.C. Schouten en dr. Th. Spoelstra.

Te bestellen door f 12,50 over te maken op het Postbanknummer 2247500 t.n.v. Christelijk Studiecentrum ICS, Amsterdam, o.v.v. CAHIER 14.

EA en EH organiseren studiedag

Bezinning op nieuwe bijbelvertaling
AMERSFOORT – Nederland krijgt rond de eeuwwisseling een nieuwe bijbelvertaling. Na uitvoerig vooronderzoek heeft het Nederlands Bijbelgenootschap daartoe besloten. Een groep Oud- en Nieuwtestamentici, verenigd in de werkgroep EH 2002 van de Evangelische Alliantie, heeft dit plan als aanleiding genomen om aan het NBG vanuit specifiek evangelische hoek advies en hulp aan te bieden bij de totstandkoming van deze vertaling.

EB2002 gaat er daarbij terecht vanuit, dat op de wat losse noemer 'evangelische beweging' een aanzienlijk gedeelte van de serieuze bijbelgebruikers in het Nederlands taalgebied

samen te brengen zijn. De Evangelische Alliantie (EA) biedt de vruchten van dit beraad over een nieuwe Bijbel aan tijdens een, samen met de Evangelische Hogeschool (EH), georganiseerde studiedag, die zal worden gehouden op vrijdag 4 oktober 1991 in het gebouw van de Evangelische Hogeschool, Drentsestraat 1, Amersfoort. Tijd: van 14.30-21.00 uur.

Diverse sprekers – w.o. Prof. drs. J.P. Lettinga, drs. N.C. van Velzen, drs. C.C. Stavleu, drs. G.W. Lorein – zullen in hun lezing ingaan op onderwerpen als 'De weergave van de Godsnaam', 'Waarom geen deuterokanonieke boeken in de bijbelvertaling', 'Een historisch overzicht van Bijbelvertalingen'. Tijdens diverse seminars kan over bepaalde onderwerpen doorgesproken worden.

Diverse stichtingen op het gebied van bijbelvertalingen zullen zich op deze studiedag presenteren. Kennis van Hebreeuws en/of Grieks is niet vereist. Toegangsprijs bedraagt f 15,- (incl. syllabus). Vooraf aanmelden is noodzakelijk (tel. 033-621731).

Open dag Stichting Timon

UTRECHT – Stichting Timon te Utrecht organiseert op 5 oktober een open dag. Belangstellenden kunnen dan kennis maken met diverse vormen van hulpverlening en diakonaat gericht op jongeren en jong-volwassenen. Het thema van de dag is 'Overleven en samenleven', en gaat in op onze manier van leven in relatie tot onze inzet voor de medemens. Hierover wordt een inleiding gehouden, daarna zijn er keuzeprogramma's over de verschillende projecten van Timon.

Timon werd opgericht in 1983. In dat jaar nam Timon als zelfstandige stichting twee activiteiten van Youth for Christ Nederland over, namelijk een crisiscentrum aan de Weerdsingel in Utrecht en het behandelcentrum Charisma in Zeist. Inmiddels kent Timon ook het ontmoetings- en adviescentrum De Steiger in Zeist, diverse woongroepen en een werkvereniging. Deze laatste is ervoor bestemd om mensen, onder begeleiding, te helpen (weer) werkervaring op te doen. Werkvereniging Stameren is te vinden in Maarn.

De open dag wordt gehouden in het kerkelijk centrum Zeist-West, aan de Clomp 3301, en duurt van 9.30 tot 13.00 uur.

Vijverberg werkt samen met Berlijnse hogeschool

EDE – De Protestants Christelijke Hogeschool De Vijverberg in Ede en de Evangelische Fachhochschule in Berlijn hebben een samenwerkingsovereenkomst getekend om tot uitwisseling van docenten en studenten te komen. Dat past in het in het afgelopen studiejaar bij de Vijverberg ontwikkelde beleidsplan voor internationalisering. De samenwerking betreft de studierichtingen Maatschappelijk Werk en

Dienstverlening, Culturele en Maatschappelijke Vorming, Sociaal-pedagogische Hulpverlening en Personeel en Arbeid.

In het najaar werkt een aantal Vijverberg-docenten al mee aan een conferentie van de Evangelische Fachhochschule. In de tweede helft van het volgende studiejaar zijn Duitse docenten te gast bij de Vijverberg.

Voor de studierichting Verpleegkunde is er in het afgelopen jaar een samenwerkingsovereenkomst getekend met Bürgerspital in Basel en met een aantal instellingen voor zwakzinnigenzorg in Hongarije. Het gaat daarbij vooral om studentenstages.

Het is de bedoeling in de loop van het nieuwe studiejaar de internationale contacten verder uit te breiden. Het op internationalisering gerichte beleidsplan is onder meer gericht op het bij buitenlandse instellingen presenteren van de kwaliteiten en de eigen identiteit van De Vijverberg, alsmede het internationaal profileren en internationaal versterken van de dienstverlening van de hogeschool.

Calvinistic World Association

Secretariaat: 46 Potgieterweg, 1851 CJ Heiloo. Telefoon: 072-330089. Postgiro-nummer 17 75 496 ten name van Calvinistic World Association, Heiloo.

ROEMENIË

Ons laatste voedseltransport

Zowel in Nederland, als in de meeste westerse landen, is de laatste tijd hulp aan Roemenië op zeer omvangrijke schaal toegenomen. Gezien de nog steeds heersende nood en gebrek aan allerlei levensmiddelen en goederen, kunnen wij voor deze uitgebreide hulpverlening alleen maar dankbaar zijn. Aan vele desbetreffende organisaties in en buiten Nederland hebben wij graag advies gegeven over de manier waarop het beste doelmatig hulp kan worden geboden.

In ons jaarverslag 1990 maakten wij er melding van, dat onze actieve, op Roemenië gerichte hulpverlening, in 1991 zou worden afgebouwd, met uitzondering van incidentele hulp die op onze weg komt.

Op velerlei verzoek – ook vanuit Roemenië – hebben wij besloten voor de a.s. winter nog eenmaal zelf een transport naar onze geloofsgenoten in Roemenië te verzorgen.

Globaal zal dit transport, van twee zeer grote vrachtwagens, naast veel geschonken goederen, o.a. bevatten 1000 voedselpakketten van ca. 15 kg met vooral olie, suiker, margarine, melkpoeder en een extra hoeveelheid vitaminen ca. f 54.000
800 paar goede leren, nieuwe dames-, heren- en kinderschoenen f 30.000
1000 bijbels en een veelvoud van bijbelverklaringen f 14.000
een grote partij nieuwe kleding, dekens en linnengoed f 10.000
transportkosten f 7.000
totale kosten ca. f 115.000

Vooraf onder kinderen heerst een ernstig vitaminengebrek. Aangezien wij de vitaminen goedkoop konden inkopen, hebben wij aan elk voedselpakket een dubbele hoeveelheid hiervan toegevoegd, waardoor de kosten wel f 5000 hoger uitkomen. De grote partij nieuwe kleding, dekens en linnengoed, met een verkoopwaarde van meer dan f 100.000, werd ons aangeboden voor f 10.000. Omdat dit nog steeds schaarse artikelen zijn en vanwege het grote prijsvoordeel, hebben wij tot deze aankoop besloten.

Momenteel hebben wij voor dit transport beschikbaar f 90.000, zodat er nog een tekort is van f 25.000. Dit transport is bestemd voor emeritus-predikanten, pred.weduwen en -wezen en bejaarde broeders en zusters. Door de sterk gestegen inflatie zijn de kosten van levensonderhoud enorm gestegen, waardoor deze categorie geloofsgenoten het nog veel moeilijker heeft gekregen, omdat hun toch al karig inkomen praktisch niet mee omhoog is gegaan.

Wij bidden de HEERE, dat ook dit laatste transport onder Zijn zegen zal mogen gebeuren en dat ook dit werk onder Zijn leiding voortgang mag hebben tot eer van Zijn Naam en tot steun aan Zijn kinderen in nood.

*Mijn hart is tot rust gekomen,
ik ben niet langer gejaagd;
als een kind in de armen
van zijn moeder,
zo rustig ben ik. Psalm 131, vers 2.*

De Here heeft op Zijn tijd tot Zich genomen mijn lieve man, onze vader en opa

**CORNELIS VAN LEEUWEN
KEES**

echtgenoot van **Krijna Maria Hoogendam**

*8 januari 1920

† 16 september 1991

Eindhoven: K.M. van Leeuwen-Hoogendam

Alphen a/d Rijn: Cees en Ineke van Leeuwen-van Aken
Rob en Mary,
Sander

Rosmalen: Ap en Marja van Leeuwen-
van Weelden
Silvestra en Marcel,
Vione

Nuenen: Loes van Leeuwen
Michael, Diane, Astrid

Leusden: Rob en Marian van Leeuwen-Geerts
Monique, Esther

Voorburg: Joke en Niek Lamme-van Leeuwen

Woerden: Annemiek en Nic van Leeuwen-
van Leeuwen

Groningen: Els en Hans Apotheker-van Leeuwen
Mark, Joost

Lippelo (B): Frank en Erna van Leeuwen-Moonen
Tim, Vera, Bram

5628 PV Eindhoven,
Beverloweg 71.

De dienst van woord en gebed en de teraardebestelling hebben inmiddels plaatsgevonden.

dat premila nog leeft is al een wonder op zichzelf . . .

Haar moeder overleed bij de bevalling. De vader liet het kind bij de burens achter. Hij verdween en kwam niet terug. Een grote tragedie, die in India helaas maar al te vaak heel gewoon is. Daarom helpt "Redt een kind". Maar dat kunnen wij alleen, als we een beroep op u mogen doen. Help mee door uw financiële adoptie.

bel onze secretaresse nu!
tel. 03443 - 2079 (ook 's avonds)

Een financiële adoptie kost f 65,- per maand en voor aanvullende hulp van een kind thuis is f 30,- per maand nodig.
Zonodig kunt u het samen met anderen doen.

stichting redt een kind

secretariaat: Dr. Guépinlaan 23, 4032 NH Ommeren (Gld.)
Postbank: 1599333 t.n.v. Stichting redt een kind te Ommeren.
Bank: ABN-Doorn, rek. nr. 37.73.32.860

drieëntwintig jaar "redt een kind"!
doet u al mee?

FEESTELIJKE VOLTOOIING
OUDE TESTAMENT
IN COMMENTAARREEKS
DE VOORZEIDE LEER

Alle goede bijbeluitleg heeft de bedoeling zichzelf na gebruik overbodig te maken. Wanneer u dus na kennismaking met deze verklaring zou bemerken dat u haar voortaan bij de lezing van het bijbelboek (...) best kunt missen, dan zou mijn opzet geslaagd zijn: De Bijbel Open!

Ds. F. van Deursen

Met de verschijning van deel IO, over Ruth, Klaagliederen en Esther (ds. F. van Deursen), is de bekende reeks **De Voorzeide Leer** voor wat betreft het Oude Testament na dertig jaar voltooid. Tegelijk verschijnt in de bespreking van het Nieuwe Testament deel IZ, over Openbaring (ds. C. Vonk).

Tijdelijk groot prijsvoordeel

Ter gelegenheid van de voltooiing van het Oude Testament is de gehele reeks tijdelijk flink in prijs verlaagd: gedurende de maand oktober zijn alle delen verkrijgbaar voor ca. 15% lagere prijzen. Dit is dus de gelegenheid om ontbrekende delen aan te schaffen of om een intekening te starten!

Bestel nu, middels onderstaand formulier, voor levering/facturering in oktober!
U kunt het bestelbiljet inleveren bij uw boekhandel of, portvrij, zenden aan Buijten & Schipperheijn, Antwoordnummer 2225, 1000 RA Amsterdam.

De complete reeks

A	Inl.-Gen.-Exodus (528 pp.)	f 85,30	72,50	J	Psalmen I (416 pp.)	f 44,60	37,90
B	Leviticus (768 pp.)	f 95,30	81,00	K	Psalmen II (424 pp.)	f 44,60	37,90
C ^A	Numeri (376 pp.)	f 60,80	51,70	L	Spreuken (432 pp.)	f 55,30	47,00
C ^B	Deuteronomium (502 pp.)	f 81,10	68,90	M	Job (380 pp.)	f 60,35	51,30
D	Jozua (360 pp.)	f 43,05	36,60	N	Prediker-Hooglied (248 pp.)	f 41,50	35,30
E	Richteren (352 pp.)	f 43,05	36,60	O	Ruth-Klaagl.-Esther (356 pp.)	f 58,90	50,05
F	I en II Samuël (400 pp.)	f 59,10	50,25	P	Daniël-Nehemia (270 pp.)	f 57,05	48,50
G	I en II Koningen (440 pp.)	f 71,10	60,40	Q ^A	Mattheüs-Marcus (344 pp.)	f 56,90	48,35
H ^A	Jesaja (304 pp.)	f 53,75	45,70	Q ^B	Lucas-Johannes (368 pp.)	f 59,50	50,55
H ^B	Jeremia-Ezechiël (320 pp.)	f 56,35	47,90	Z	Openbaring (148 pp.)	f 33,90	28,80
H ^C	Hosea-Maleachi (352 pp.)	f 58,60	49,80				

(De actieprijsen zijn vet gedrukt.)

Wanneer u niet in dit blad wilt knippen, kunt u ook een kopie van dit biljet opsturen.
U kunt natuurlijk ook bellen: 020-6236612

Bestel nu, middels nevenstaand biljet, voor levering/facturering in oktober!
U kunt het bestelbiljet inleveren bij uw boekhandel of, portvrij, zenden aan

Buijten & Schipperheijn,
Antwoordnummer 2225
1000 RA Amsterdam

Ondergetekende:
Adres:
Postcode: Woonplaats:
Bank- of Postbanknr.:
☐ wil meer informatie over **De Voorzeide Leer**.
☐ bestelt hierbij de volgende delen van **De Voorzeide Leer** tegen de hiernaast genoemde actieprijsen
.....
.....
.....
☐ tekent wel/niet in op nieuw te verschijnen delen in de reeks
☐ hij/zij wil boeken ontvangen rechtstreeks van de uitgever/via boekhandel
Handtekening Datum